

Seijst

Uitgave van het Zeister Historisch Genootschap

2021-III

**Seijst
50 jaar**

Seijst

*Bulletin ter bevordering van de kennis
van de geschiedenis van Zeist*

ISSN 1383-2867

Verschijnt 4x per jaar.

Jaargang 51 nummer 3. Sept 2021.

Drukwerk: Drukkerij Gregorius, Utrecht.

REDACTIECOMMISSIE

H. Beudeker, D. van de Kamp, mw. Fl. de Vrijer en mw. M. Wagenaar, redacteuren en J.P. van 't Sant, hoofdredacteur.

VORMGEVING

M. Slappendel

REDACTIEADRES

Postadres: Postbus 342, 3700 AH Zeist

E-mail: info@zhg.nl

BIJDRAGEN AUTEURS

Informatie over het aanleveren van kopij:
www.zhg.nl

LEDENADMINISTRATIE

Aanmeldingen van nieuwe donateurs en adreswijzigingen kunnen schriftelijk worden gemeld via Postbus 342, 3700 AH Zeist. Het kan ook via het e-mailadres: info@zhg.nl.

IBAN: NL95 INGB 0003 8403 83

WEBSITE

www.zhg.nl

Legaat of lijfrenteschenking:

ANBI-beschikking

nummer 55 537

Van het bestuur

Het ziet er niet naar uit dat de Van de Poll-lezing of een filmvoorstelling begin september door zullen gaan. De anderhalvemeterafstand-regel bepaalt dat we geen (grote) groepen belangstellenden kunnen herbergen.

Wel denken we aan de mogelijkheid om in de loop van het najaar een excursie te kunnen organiseren en hopelijk ook het Historisch Café van eind oktober. Indien dat het geval is krijgt u natuurlijk op tijd bericht.

Het blad Seijst dat u nu in handen heeft is een 'special' ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van ons blad Seijst. In het 'Ten geleide' van de hoofdredacteur wordt deze 'special' nader toegelicht.

In het vorige nummer van Seijst schreef ik in het stukje 'Van het bestuur': 'Het jaar 2021 had vanaf september een jubileumjaar moeten worden, want dan bestaan we 70 jaar. Helaas kunnen we nog steeds geen gewone, laat staan speciale jubileumacties, uitvoeren. Nu is 70 jaar ook weer geen jaar om grote evenementen te organiseren en we denken erover om alles maar in te halen bij 75 jaar ZHG' en aldus hebben we nu ook besloten.

Door Seijst houden we op papier contact met u, onze donateurs. Maar gelukkig krijgen we via de e-mail, uit het hele land, ook geregeld vragen over aspecten van de geschiedenis van Zeist, zoals vragen over gebouwen, gebeurtenissen, personen, enz. In bijna alle gevallen kunnen we antwoorden op deze vragen geven. Dus wanneer u vragen of opmerkingen hebt aarzel niet om ze te stellen, we zijn steeds weer blij wanneer we de antwoorden kunnen geven. Zoals altijd kunnen vragen, opmerkingen, suggesties via de e-mail gesteld worden: info@zhg.nl of telefonisch 06 - 21 82 78 78.

Voor nu is belangrijk dat het goed met u gaat en dat hoop ik van harte. Veel leesplezier gewenst.

Namens het bestuur,

Flora de Vrijer, voorzitter

Ten geleide

De *special* van dit jaar is gewijd aan 50 jaar Seijst, periodiek van het Zeister Historisch Genootschap. Meer specifiek is het, wat mij betreft, een eerbetoon aan al die redacteuren en vormgevers, die meestal vier keer per jaar, het blad samenstelden en -stelden.

In het begin (1971-1972) voerde H. Emmer, de secretaris van de voorganger van het ZHG, de Van de Poll Stichting, de redactie. Al snel benoemde men een redacteur, K.Scharten, die die functie vervulde van 1973-1982. Vanaf 1983 tot nu is er een redactiecommissie.

Deze commissie werd versterkt met een vormgever toen Seijst vanaf 1997 een professioneler uiterlijk kreeg (nog steeds in zwart-wit). Vanaf 2006 ten slotte heeft Seijst het karakteristieke vierkante formaat; eerst nog met een omslag en een enkele illustratie binnenin in kleur en de overige illustraties in zwart-wit. Maar sinds 2014 wordt het hele blad in kleur uitgegeven.

Het uiterlijk van het blad versterkt de inhoud. Al vanaf het begin in 1971 zijn de artikelen meestal van een hoog niveau. En er kwamen steeds meer artikelen geschreven door anderen dan ZHG-bestuursleden en redacteuren.

Voor deze *special* hebben we geput uit het verleden van Seijst. Elk van de huidige redacteuren heeft uit de hem of haar toegewezen periode een typisch, interessant, grappig, verrassend, etc. artikel gekozen. Zeker in de eerste jaren van het blad waren die artikelen vaak lang en bestonden ze uit meerdere delen. Om dit nummer niet overdreven dik te maken en omdat een langer artikel niet automatisch boeiender wordt heeft elke redacteur -indien nodig- het gekozen artikel ingekort. Aan elk artikel heeft de redacteur vervolgens een stukje toegevoegd met een toelichting. Verder is de oorspronkelijke tekst zoveel mogelijk letterlijk overgenomen, zodat u ook een eventuele wijziging in de 'toon' in de loop der jaren kunt lezen.

Ik hoop dat u weer kunt genieten van dit speciale nummer van Seijst met daarin 'een stukje geschiedenis van de geschiedenis'.

Jan Peter van 't Sant,
hoofdredacteur

Men zij gewaarschuwd (Politierglement 1826)

G.W. Kalis

**Meerschuiemen pij-
penkop met deksel
(1820-1860).**

COLLECTIE AMSTERDAM PIPE
MUSEUM APM 4.945

Hoe kies je een artikel uit een van de vele afleveringen van Seijst? Ik wilde een stuk kiezen dat over mensen zou gaan of over zaken waardoor het leven van mensen veranderde. Ik wilde ook graag een artikel dat nog actueel is.

Wie had kunnen denken dat het reglement van de politie in Zeist uit 1826 in 2021 nog zo actueel zouden zijn? 'Die goede oude tijd' schrijft G.W.Kalis er in 1972 spottend bij. Hij denkt in

1972 dat het reglement uit 1826 volkomen uit de tijd is. In 2021 weten we intussen beter. Deze 'goede oude tijd' is weer aangebroken. Vooral de artikelen 3 en 12 zijn actueel!

Vuurwerk afsteken is verboden, concerten of toneelvoorstellingen zijn verboden, kortom niets nieuws onder de zon.

Margreet Wagenaar

Art. 3. Het is verboden met snaphanen, pistolen of ander schietgeweer op de publieke straten of wegen te schieten, piktonnen te branden of eenige vuurwerken hoe ook genaamd af te steken. De Burgemeester behoudt zich voor, om bij gelegenheid van publieke feesten of andere volksvermaken, de plaatsen aan te wijzen alwaar vuurwerken afgestoken zullen mogen worden of met eenig schietgeweer zal mogen worden geschoten. Het afsteken van vuurwerken in eenige particuliere tuinen is mede verboden buiten speciale vergunning van den Heer Burgemeester.

Art. 4. Geene hooi- of stroomijten zullen binnen den kom der gemeente geplaatst of eenige hooi- of korenbergen van nieuws gesteld worden zonder speciale schriftelijke toestemming van den Heer Burgemeester.

Art. 5. Het is verboden met brandende tabakspijpen zonder dopje langs de publieke straat en wegen of in de bosschen binnen deze gemeente te gaan. Het roken van tabak op wagens, geladen met koren, hooi of stroo is op de dorpsstraat geheel verboden.

Art. 7. Geen vuur zal langs de straat gedragen of door verkoopers afgegeven mogen worden anders dan in eene test, in eene stoop of in een emmer geplaatst.

Art. 12. Het is aan alle paardenrij-

ders, koorddansers, springers, marionettenspelers, goochelaars en dergelijken verboden langs de straat, op de publieke wegen of in een particulier lokaal voor het publiek eenige vertooningen te geven, zoo ook aan liedjeszangers en speellieden, om langs de huizen te zingen of muziek te maken zonder bijzondere toestemming van den Heer Burgemeester, terwijl de herbergiers of kroeghouders ook nimmer buiten uitdrukkelijk consent van den Heer Burgemeester voor het publiek op de viool of op eenig ander instrument zullen mogen laten spelen.

Art. 16. Niemand zal op de Dorpsstraat of wel op de publieke wandelplaatsen in deze gemeente eenige kringen, drek, vuilnis, onreinigheid, stroo, asch, of andere voorwerpen mogen werpen.

Art. 19. Het is verboden op de publieke wegen, wandelplaatsen, erkende voetpaden en aan de slootkanten, langs de wegen gelegen, eenig vee te weiden.

Art. 21. Het zwemmen of baden in de vijvers, vaarten en slooten, in deze gemeente gelegen, wordt verboden; wordende zulks alleen toegestaan in de Zeijster vaart achter de Koppelbrug.

Art. 24. In het voorjaar zullen alle Ekster- en kraayennesten, waar die zich ook mogten bevinden, moeten worden uitgestooten en vernietigd.

Art. 25. Het smijten met steenen, stukken hout en diergelijke, zoo ook het gooyen met sneeuwballen wordt wel uitdrukkelijk verboden, alsmede het verschrikken van paarden, door stokken, klappen met zweepen of op eenige andere wijze.

Het bovenstaande werd gelicht uit het eerste "Reglement van Politie voor de gemeente Zeyst" zoals dat op 17 februari 1826 ter vergadering van de gemeenteraad alhier werd vastgesteld.

Die goede oude tijd!

Dr. K.W. Galis.'

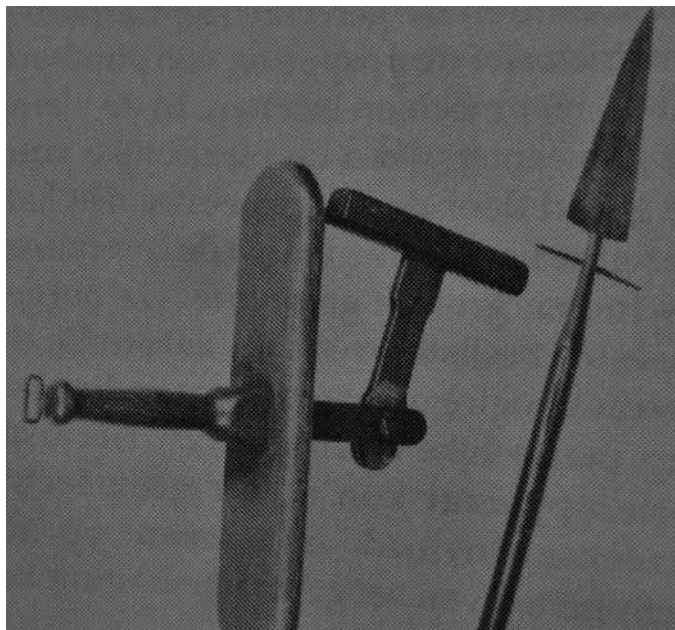
Seijst 1976-II, pp. 21-27

De nachtwacht

De originele klepper en piek waarmee de Zeister nachtwachten waren uitgerust.

BRON: D. van Ballegooijen, e.a., Saterskop of heilige Hermandad? (Zeist 1993)

L. Visser

Als het donker werd kwamen de dieven en de moordenaars en ze roofden en moordden. 's Nachts was het levensgevaarlijk om naar buiten te gaan. Binnenblijven gaf, als je pech had, ook niet voldoende bescherming. Wat moest je dan? Hoe zorgde je dat het 's nachts net zo veilig was als overdag?

De nachtwacht zorgde vroeger 's nachts voor de veiligheid. Dat gebeurde ook in Zeist. De nachtwakers gaven de tijd aan met hun 'klep'. De klep is een soort ratel, een hamer aan een korte houten steel, die als een bel heen en weer werd gezwaaid, tegen een plank aansloeg en zo een luid en indringend geluid maakte. De

nachtwaker werd daarom ook wel klepperman genoemd.

Het was de bedoeling dat alle gezinnen in Zeist mee zouden doen aan de nachtwacht naast hun dagelijkse werk. De mensen hadden er kennelijk niet veel zin in. Daarom werden er twee vaste wachten benoemd. De nachtwacht heeft hier van 1759 tot 1903 bestaan. Vanaf 1823 moesten de wachters een hellebaard bij zich dragen voor hun eigen veiligheid. Een hellebaard is een hou- en stootwapen uit de Middeleeuwen dat bestaat uit een lange houten stok met een ijzeren punt, en daaronder, tegenover elkaar geplaatst, een bijl en een haak. Een sol-

daat die bewapend is met een hellebaard wordt een hellebaardier genoemd.

Het woord 'hellebaard' is afkomstig van het woord helm, wat steel betekent, en het Middelnederlandse woord ba(e)arde, wat bijl betekent. Samengevoegd betekent hellebaard dus eigenlijk 'steelbijl'. [<https://nl.wikipedia.org/wiki/Hellebaard>]

Tegenwoordig hebben de straten 's nachts elektrische verlichting. De straatlantaarns hoeven niet meer met de hand aangestoken te worden. Er wordt niet om het uur met de klep geslagen.

Is het 's nachts veiliger in Zeist? Sommige buurten in Zeist hebben voor alle zekerheid een buurtapp. Via de buurtapp kunnen de bewoners van een bepaalde buurt elkaar waarschuwen als er iets ongewoons geconstateerd is. Het blijft altijd oppassen geblazen wat we ook verzinnen. De problemen blijven, de oplossingen veranderen.

Hoe en wanneer de Zeister nachtwacht tot stand kwam en hoelang de nachtwacht bleef bestaan is uitgezocht door L. Visser in onderstaand artikel.

Margreet Wagenaar

'DE NACHTWACHT

Het is algemeen bekend, dat de naam "nachtwacht" in de 18^e eeuw ten onrechte gegeven is aan het uit 1642 daterende schuttersstuk van Rembrandt, als gevolg van de donkere indruk, die het schilderij maakte voor de restauratie in 1947.

Hoe de nachtwacht in de 18^e eeuw functioneerde is waarschijnlijk minder bekend en daarom mogen we ons gelukkig prijzen, dat in het gemeente-archief van Zeist meerdere reglementen op de nachtwacht bewaard zijn gebleven.

Op 6 december 1759 waren de "schouten van Zeijst, Stoetwegen, Cattenbroek en den Breuijl, mitsgaders de respectieve schepenen, bij den anderen vergaderd" om de brief van

de gedeputeerde staten van Utrecht van 20 november 1759 te bespreken, waarin de invoering van de nachtwacht werd voorgeschreven.

Hoewel aanvankelijk alle Zeister gezinnen hiervoor waren ingeschakeld, werd al spoedig daarop de mogelijkheid geopend deze dienst af te kopen. Een volgende stap was het aanstellen van twee vaste wachten en een wekelijkse heffing van 1 tot 3, later van 1 tot 5 stuivers per gezin. De opbrengst was bestemd voor de betaling van de vaste wachten, alsmede voor het onderhoud van de in 1754 door de heer van Zeist geschonken lantaarns aan de Dorpsstraat en de Kerkweg.

Het op 28 september 1798 vastgestelde reglement van de toenmalige nachtwacht luidde als volgt:

Klepperman J.W. Schutte.

J.W. Schutte, de laatste klepperman van Hardenberg (1933).

Bron: <https://mijnstadmijn.dorp.nl/app/hardenberg/collecties/hv98490-nachtwaker-klepperman-jan-willem-schutte-van-hardenberg>

“Extra ordinairis rechtdag den 28ste September 1798.

Het intermediair gemeente bestuur van Zeijst c.s. bij den anderen vergadert zijnde hebben de wagt wederom gereguleert, om van maandag den 1e October 1798 tot den laatsten Maart 1799 op den voet als voorige jaaren, met de klep rond te gaan van 's avonds ten 10 uren tot 's morgens ten 4 uren voor de laatste rijs [keer].

En is verder geresolveerd, dat die geene, die zelfs niet willen gaan waaken, hunne wagtten moeten laten doen door Gerrit Pront & Abraham Enkelaar.

Daarvoor 's weeks zullen moeten betaalen eene stuiver en meervermogene, die genoemd worden 2, 3, 4 en 5 stuivers en zullen die geenen, die verkiezen zelfs te gaan waaken als dan verplicht zijn 's weeks vier duiten te betalen tot goedmaking den lantaarnen als onder breeder. [Met “onder breeder” wordt waarschijnlijk bedoeld dat het onderhoud van de lantarens hieronder uitvoeriger zal worden beschreven.]

Ook is geresolveerd, dat dus de wagt zeven rijzen rond zal moeten gaan en altoos een ½ uur buiten zal moeten weezen; en altoos beginnen op eene plaats, zoals met slaan van De Klep zal gereguleerd worden, ten einde ieder inwoonder rekening zal kunnen maaken op wat tijd de wakende personen passeeren en zullende gemelde vaste wags geen andere mogen stellen als bij ziekte en dit nog bij zeker ander geval met permissie van het gemeente bestuur.

Zullende uit de penningen die overig

zijn als de wakende personen betaald zijn, ieder 's weeks 50 stuivers, dus ruim 7 stuivers 's nagts en het overige voor olij, katoen en kaarssen om de lantaarnen in den dorpe van Zeijst te laten branden gedurende den wintertijd tot gerief der inwoonders en opgezetenen bij donkere maan van 's avonds 5 tot 's morgens 4 uren.

En zullen de wags op de navolgende plaatsen de klep drie maal slaan en twee maal roepen hoe laat het is als namelijk: 10 heeft de klok, de klok heeft tien en wort het gemeente bestuur als meede ieder inwoonder gelast agt te geeven of de wags hunne toeren getrouwelijk waarnemen, en daar de wakende personen konden beboet worden voor 3 guldens volgens de ordonnantie; al zulke personen de zuivere helft zullen genieten tot 1 en een halve gulden van gezegde boeten. En zullen de klep moeten slaan op de navolgende plaatsen:

1. voor de huisjes van Jan Harmse Smith
2. voor mevrouw Floernoij
3. voor de heer Wouter van Dam
4. voor het ijzere hek op Kersbergen
5. voor de deur van Jacobus Vermeulen
6. voor de deur van Maes van Kreel
7. voor het huis der gemeente
8. in 't Rondeel
9. voor de deur van Jan van Reenen
10. voor Beek & Royen
11. voor de tuinhuije van mejuff. Kersseboom en bij de tuinman Dirk Feijt

De wakende personen zullen verplicht wezen de lantaarnen aan te steken, op dezelve wijze als de wagt op het Hof

gewoon is te doen en bij nalatigheid, andere opsteekers en waakers aan te stellen.”

In het begin van de 19^e eeuw was het er met de veiligheid blijkbaar niet beter op geworden.

In het reglement van 1 oktober 1823 komen n.l. de volgende artikelen voor:

“4. Zij zullen met hellebarden gewapend zijn.

5. Zij zullen geene onbekende personen mogen laten passeren, en dezulke, op wien slechts de minste verdenking is vallende aanhouden en omtrent derzelve personen behoorlijk onderzoek doen, en hen, indien derzelve antwoorden niet voldoende zijn, te arresteren; Zij zullen geene klompen mogen dragen; langzaam moeten gaan, geen gerucht maken en niet met elkander spreken, en zoo veel mogelijk op een kleinen afstand van elkander blijven; bij alle openingen stilstaan en luisteren; de eerste, tweede en laatste gang altijd de klep slaan en met de vier middelste naar gelang dat men eenige vermoedens heeft, te variëren.

6. De twee personen, welke den wacht gehad hebben, ofwel een hunner zullen verplicht zijn, elken morgen ten tien uren aan het kantoor van den Schout behoorlijk rapport te brengen en zich voorts in alles als goede wachters gedragen.

7. Voor de gevangenneming van iederen persoon, van wien het blijken zal, dat hij zich aan eenig misdrijf of misdaad heeft schuldig gemaakt, zullen zij ieder genieten eenen beloning van drie guldens.”

In 1823 waren er voor het eerst vier nachtwachten aangesteld, t.w. Abraham Janse Wildbergh, Frans van Riezen, Cornelis Veenendaal en Gradus Samuel Penning, die om de andere nacht dienst deden. De tarieven waren inmiddels verhoogd en uit de uitzetting der nachtlijst blijkt dat de heffing minimaal 5 en maximaal 55 stuivers bedroeg.

In dat jaar moest de klep geslagen worden op de volgende plaatsen:

1. voor het huis van Willem de Reuver (Voorheuvel?)
2. voor het huis van mevr. Van Ghesel (Veelzigt, thans politiebureau)
3. aan de Barrière van Zeijst (de tolboom aan de Utrechtseweg)
4. voor het ijzeren hek van Kersbergen (Kersbergerlaan)
5. voor het Schippershuis (aan de Waterigeweg)
6. voor de deur van de heer Mouthaan (Het Hof van Holland, 1^c Dorpsstraat)
7. voor het Geregts huis (1^c Dorpsstraat)
8. aan het rondeel (Het Rond)
9. voor de deur van Frederic Verdonk (2^c Dorpsstraat)
10. op den straatweg tegenover het huis van de Korenmolenaar (Driebergseweg, tegenover Molenweg).

In het begin van deze [20^e] eeuw had Zeist 8 nachtwakers in dienst, die tegen een beloning van f 200,- per jaar om de andere nacht dienst

deden.

Aangezien ze daarnaast hun dagelijks werk moesten verrichten, was de inspecteur van politie niet zo erg gelukkig met deze nachtploeg, die niet altijd even fit aan de start verscheen.

De op 1 mei 1901 ontstane vacature J. Blijerveld werd dan ook niet vervuld, maar de twee reservekrachten werden eenmaal in de vier dagen ingeschakeld.

Toen de nachtwaker J .A. Wewer m.i.v. 1 juni 1902 ontslag vroeg wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd werd het vonnis over de nachtwacht geveld. De gemeenteraad besloot op 17 april 1902 tot reorganisatie van de nachtpolitie over te gaan. De twee vacatures werden niet vervuld. De overige 6 nachtwakers, t.w. C. van den Brand, C. van Ee, J. Geitenbeek, T. van Rheenen, E. van Tellingen Tzn en J. van Tellingen Ezn werden met ingang van 1 januari 1903 op wachtgeld gesteld en de twee reserve-nachtwakers werden met ingang 1 januari 1903 eervol ontslagen.

Het politiekorps werd vervolgens uitgebreid met 5 agenten, t .w. J. van Eijk en P. van der Hoef per 1 juni 1902 en J . van Schaik, T. van Marum en W. van Schaik per 1 januari 1903.

De nachtwacht is geschiedenis geworden, maar het ten onrechte zo genoemde schuttersstuk van Rembrandt zal ons er aan blijven herinneren, evenals het volgende gedicht van een onbekende nachtwacht:

“Als ieder is in huys,
en als de zon is slapen,
dan ben ik op de been,
dan ben ik in de wapen.

Als 't rondom is in rust,
als 't overal is stil,
dan ben ik op den toer,
dan ben ik op den drill.

(...)”

Hieronymus van Alphen (1746-1803) schreef ook een gedicht over de nachtwacht waarin hij beschrijft hoe een kind rustig kan slapen terwijl de klepperman de wacht houdt:

*Klepperman
Zou ik voor den klepper vreezen,
O! die lieve brave man
Maakt, dat ik gerust kan wezen,
En ook veilig slapen kan.
Moeder lief'k geloof het vast
Dat hij op de dieven past.*

*Schoon hij loopt door wind en regen,
't Zingen wordt hij nimmer moe,
Goede God! geef hem Uw zegen,
Maar mijne oogjens vallen toe.
Lieve klepper! hou de wagt!
Ik ga slapen: goede nagt.
(<https://nl.wikipedia.org/wiki/Klepperman>)*

Margreet Wagenaar

Seijst 1980-II, pp. 29-39

De Wasserij Burger te Zeist

V.A.M. van der Burg

De oude fabriek van
(Stoom)wasserij
Burger (jaartal onbekend).

BRON: ONLINE BEELDBANK
VAN ARCHIEVEN, MUSEA EN
BIBLIOTHEKEN

Voorwoord.

Onderstaand artikel werd gepubliceerd door V.A.M. van der Burg in samenwerking met L. Visser, beiden grote kenners van de Zeister geschiedenis en helaas in 2020 en 2019 overleden. Het artikel betreft een inmiddels verdwenen onderneming, die gedurende een lange periode werkgelegenheid verschafte aan de

Zeister bevolking en daarbuiten. Aangelokt door de leuze 'Doe de was de deur uit' maakten veel particulieren, waaronder mijn ouders, gebruik van de diensten van wasserijen. Eens in de week werd het wasgoed gewassen en netjes gestreken afgeleverd en het vuile goed opgehaald.

Herman Beudeker

1. Inleiding

In de 19^e eeuw is te Zeist een aantal wasserijen gevestigd, waarvan de namen nog heden voortleven. Uit R.K. kring : A. van Melsen en Zoons aan de Kroostweg (opgericht 1868), Hoogstraten (“De Lelie”) aan de Voorheuvel, Burger aan de Noordweg en Van der Voort aan de Koppelweg. Daarnaast exploiteerden tot voor kort leden van de familie Van Calker behorend tot de Evangelische Broedergemeente (...) een wasserijbedrijf (...).

De wasindustrie is verzorgend van aard. Er is naar mijn mening dan ook een verband tussen de vestiging van genoemde wasserijen te Zeist en de uitgroei van dit dorp tot villadorp met grote en kleine buitenplaatsen. Voorts bestaat een verband tussen de vestiging van wasserijen en de aanwezigheid van voldoende schoon water en “bleekvelden”. Ik wijs op de concentraties van wasserijen op de Veluwe rond Apeldoorn en in Zuid-Holland rond Voorschoten. Ook in Zeist kwam een concentratie van wasserijbedrijven tot stand. Vanuit Zeist wordt in onze tijd een grote regio bediend. Wasserij Burger heeft al in 1930 landelijke betekenis gekregen.

De blekers hadden in de 19^e eeuw kleine ambachtelijke bedrijfjes, waar naast de ondernemer ook zijn vrouw en kinderen werkten plus een aantal “wasmeisjes”. Bij een aantal bedrijven is dit ambachtelijke karakter nog steeds sterk aanwezig. Alleen door een tijdige mechanisering kon een beperkt aantal wasserijen uit-

groeien tot bedrijven met een landelijke verzorgende functie. Een daarvan is wasserij Burger te Zeist.

2. L. Burger, bleker te Zeist

Leonardus Burger (Oudewater 1824 - Zeist 1898) vestigde zich in november 1858 te Zeist in de buurt van de Koppelsluis als bleker. Hij was afkomstig uit Oudewater en R.K.

Blijkens een aantekening van de toenmalige pastoor van Zeist uit 1868 (...) heeft L. Burger dan 7 wasmeisjes in dienst. Om mij onbekende redenen vertrok hij in 1875 uit Zeist naar Hoenkoop (Utr.) en keerde in maart 1889 in Zeist terug om aldaar tot zijn dood in 1898 aan de Kroostweg te wonen.

3. De oprichting van stoomwasserij Burger aan de Noordweg

Zijn zoon, Wilhelmus Geerlof Burger (Zeist 1861 - Zeist 1932) verzocht op 3 april 1889 (...) het college van b. en w. van de gemeente Zeist om een vergunning tot oprichting van “eene stoomwasscherij” (...) [aan de Noordweg].

Op 17 april 1889 vindt om 12.00 uur de hoorzitting plaats, waarbij gelegenheid werd gegeven tot het inbrengen van eventuele bezwaren tegen het oprichten van genoemde Stoomwasserij. Op deze zitting verschenen: Willem Dorresteyn en Cornelis van Ooyen. Beide heren maakten bezwaar uit hoofde, dat het hun toebehorende vee door het drinken van het vuile afgevoerde water in de aangrenzende sloot nadelige gevolgen zou kunnen ondervinden, welk

bezwaar door den veearts Hoogland, te Utrecht, gedeeld wordt. Daarop verzoekt de burgemeester van Zeist op 30 april 1889 de districtsveearts voor de provincies Gelderland en Utrecht te Utrecht naar aanleiding van het gerezen bezwaar een onderzoek in te stellen. Op 1 mei 1889 deelt de districtsveearts mede dat “wanneer het afvalwater, van de eventueel op te richten wascherij en blekerij, voordat het in de watertocht afvloeit, van schadelijke bestanddeelen wordt ontdaan, de gezondheidstoestand van het vee dat uit die watertocht dan mocht drinken geen gevaar zal lopen.” Onder die voorwaarde verleent het college van b.en w. dan op 6 mei 1889 vergunning tot de oprichting van “eene stoomwasscherij aan den Noordweg alhier”. Hoe deze wasserij er uit zag, weten we heel nauwkeurig uit de omschrijving behorend bij het verzoek van 3 april 1889: “De beweegkracht welke zal worden aangewend is eene stoommachine, geplaatst in de machinekamer aan de westzijde van het gebouw. Verder is het gebouw in de benedenverdieping ingericht voor wasscherij en stamperij voor goederen en bijbehorende complete inrichting als spoelderij, filteratie inrichting enz, terwijl de bovenverdieping een stoomdrogerij bevat met strijkzaal en mangelkamer.”

4. Personeel in de periode 1891-1911

Uit de verslagen van de toestand der gemeente Zeist krijgt men een beeld van het aantal personeelsleden van wasserij Burger in de beginperiode.

Jaar	Mannen	Vrouwen	Meisjes
1891	22	3	
1896	7	35	
1901	10	30	10
1911	18	68	

Als we in 1911 wasserij Burger vergelijken met de concurrenten in Zeist dan krijgen we het volgende beeld:

A. van Melsen en Zn	17 mannen	56 vrouwen
W.C. van Calker	3 mannen	10 vrouwen
C.H. Hoogstraten	2 mannen	7 vrouwen
C.A. Versteeg	1 man	9 vrouwen

Wasserij Burger bezat veruit de meeste personeelsleden. Ook de omzet zal wel het grootst geweest zijn.

5. Uitgroei tot landelijk wasserijbedrijf 1918-1940

Het bedrijf heeft in deze periode een klantenkring, die de grenzen van de regio Utrecht ver overschrijdt. De N.V. Stoomwasscherij Burger beschikt in 1931 over een geheel gemoderniseerde en vernieuwde fabriek aan de Noordweg met aan de overzijde een garage voor de vrachtauto's, die dagelijks de particuliere was ophalen en brengen. Tegenover de wasserij staat de bedrijfswoning, waarvoor op 11 januari 1913 de eerste steen is gelegd. In dit pand ging toen het echtpaar Burger-Havens wonen. Het bedrijf telde in 1931 250 personeelsleden en genoot een landelijke bekendheid.

Toen de oprichter in 1932 overleed volgden zijn zoons, L. W. Burger (Zeist 1895 -) en C.G.H. Burger (Zeist 1896 - 1975) hem op als di-

recteur. Als bedrijfsleider waren in het bedrijf zijn zoons : W. G. Burger (Zeist 1897- Zeist 1946) en P.M. Burger (Zeist 1901-) werkzaam. Het bedrijf bezat steeds de modernste machines. Het was een echt familiebedrijf. Door goede service wist men het bedrijf tot grote bloei te brengen. Het leverde een aanzienlijke bijdrage aan de werkgelegenheid te Zeist. Het bedrijf mocht zich tooien met het predicaat 'Hofleverancier'.

6. De periode 1945-1971

Na de tweede wereldoorlog herstelde ook het wasserij bedrijf zich spoedig. De nadruk bleef liggen op de particuliere was. De Minister van Economische Zaken ging zich met de prijsstelling bemoeien. De opkomst van de wasmachine en de wasserette alsmede de sterke loonkostenstijging bij dit arbeidsintensieve bedrijf deed de directie besluiten tot een koerswijziging. Tot deze directie was inmiddels de derde generatie in de personen van

H.G. Burger en J.G. Burger toegetreden. Burger-Zetlin linnenverhuur N.V. trachtte een nieuwe markt van instellingen zoals hotels, verpleegthuizen en ziekenhuizen aan te boren. Men verhuurde het linnengoed en waste het als het vuil was. Ook in de wasserijsector kwam er een verschuiving van particuliere was naar was van instellingen.

Toen bij de viering van het 75-jarig bestaan in 1964 (...) de oudste directeur, G. H. Burger, tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau werd benoemd, telde het bedrijf 200 personeelsleden. Korte tijd later, 1 juli 1965, werd een filiaal te Dordrecht geopend. Het bedrijf expandeerde. Intussen verdwenen de wasmeisjes, die voor een deel per autobus uit Utrecht gehaald werden, langzaam en kwamen de mannelijke gastarbeiders ervoor in de plaats. Filialen te Amsterdam, N.V. Beumac, en te Wageningen volgden.

In deze periode werd ook een groot bedrijfsrestaurant gebouwd. In 1969 verliet J. G. Burger de wasserij en werd directeur van N.V. Stoomwasserij en chemische wasserij v/h A. van Melsen en Zoons aan de Kroostweg te Zeist. De heer G. H. Burger was inmiddels voorzitter van de raad van commissarissen geworden. Zijn zoon W. G. Burger was toen de enige directeur. In het fusietijdperk werd ook wasserij Burger in een groter geheel opgenomen.

7. Onderdeel van een textielconcern 1971-heden

In 1971 verzorgde wasserij Burger

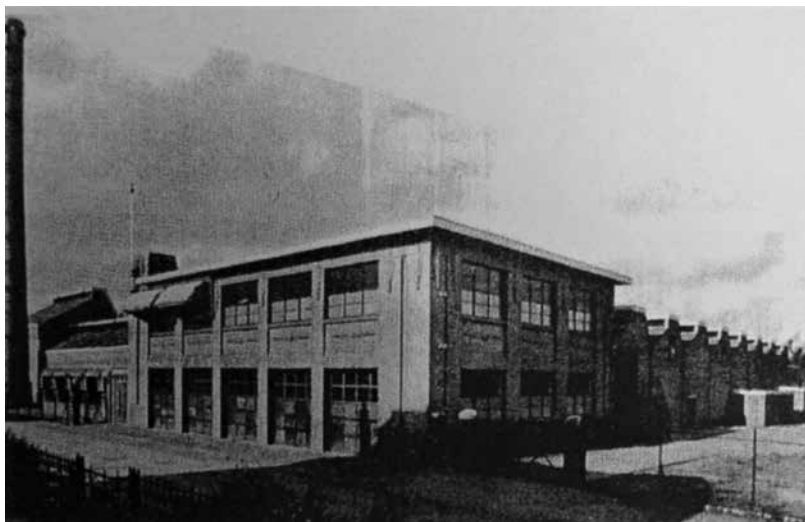
wekelijks 70.000 tot 80.000 kg was (...). Het aantal werknemers was gedaald tot 150, overwegend mannen. De particuliere was had men in 1969 afgestoten. Alleen instellingen verspreid over heel Nederland werden bediend. Het bedrijf werd door het concern Blydestein Willink N.V. te Enschede overgenomen. Per 15 juni 1971 trad H.G. Burger als directeur af. Te Zeist werd kort nadien wasserij "De Lelie" aan de Leliestraat nr. 38a overgenomen. Thans zijn er tevens vestigingen te Dordrecht en Hilversum.

(...)

[Hierna volgt nog een fragment-genealogie Burger, waarvoor we naar het oorspronkelijke artikel verwijzen.]

Ik dank de heer L. Visser te Zeist

voor zijn hulp bij het samenstellen van dit artikel.'

**De nieuwe fabriek van
Wasserij Burger van
1931.**

COLLECTIE GEMEENTEAR-
CHIEF ZEIST

**Strijkafdeling van
Wasserij Burger
(omstreeks 1940).**

GEHEUGEN VAN ZEIST

Zeist tussen 1880 en 1900

F. Wels

**Freule Jo van de Poll
(1872-1970) (jaartal
foto onbekend).**

GEHEUGEN VAN ZEIST

In een publicatie als deze over 50 jaar Seijst mag jkvr. Johanna Margaretha Elisabeth van de Poll, freule Zus of Jo van de Poll, (1872 – 1970) niet ontbreken. De Zeister tak van de fa-

milie Van de Poll kwam in 1861 als huurder op het huis 'Beek en Royen' aan de 2^e Dorpsstraat wonen.

Herman Beudeker

“ (...) Op verzoek van de Van de Poll-Stichting vertelde freule Van de Poll haar jeugdherinneringen. De heer F. Wels nam op 7 maart 1968 dit gesprek op de band op, dat hieronder wordt weergegeven. Aan freule Van de Poll is het ontstaan van onze Stichting te danken. "Zij gaf daarbij tevens uitvoering aan de wens van haar broer, jhr. mr. F. van de Poll, die in de Zeister samen-

leving vele jaren een voorname rol speelde en zich intens voor het Zeist van heden en verleden interesseerde.” (...)

Freule Van de Poll vertelt:

Er is gevraagd om mijn herinneringen over Zeist mee te delen. Ik zit er natuurlijk aan het eind van mijn leven vol van. Waar zal ik mee beginnen of waar zal ik eindigen?

Eigenlijk ben ik pas vanaf 1880, toen ik 8 jaar was, bewust geworden van hetgeen in Zeist gebeurde; daar kan ik over spreken.

Zeist was een mooi, rustig bosrijk oud dorp met prachtige buitenplaatsen en herenhuizen. Zoveel van die herenhuizen zijn nu verbouwd tot flatgebouwen. Zoals een oude Zeisterse weduwe mij onlangs schreef:

Hoe vindt u het toch dat al die mooie huizen vogelkooitjes worden met zaadbakjes ervoor?

Middelpunt van het eigenlijke dorp was vroeger het Rond met de twee Dorpsstraten. Het eind van het dorp was waar nu de winkel van Kraal staat [hoek Slotlaan – Weeshuislaan] en waar de eikenhouten-bosjes begonnen. Persoonlijk betreur ik het dat er zoveel veranderd is en het dorp een druk roezemoezig stadsbeeld geeft en zijn eigen aardig cachet volkomen verliest.

Zeer te betreuren is de verhouding tussen de mensen onderling. Vroeger was het heel merkwaardig. Er was een heel groot verschil in stand. Daarentegen een veel grotere band tussen die mensen onderling. Veel meer persoonlijke belangstelling en vriendschap voor elkaar. Nu is dit nog slechts bij enkelen overgebleven. Op “Beek en Royen”, waar wij 92 jaar gewoond hebben, kenden wij alle families in de Dorpsstraten. Wij wisten van elkaar de verjaardagen. Wij keken wie er kwam en wie er niet kwam, niet uit nieuwsgierigheid maar uit interesse.

De rust van het dorp kunt u zich zeker niet voorstellen. De kinderen knikkerden op straat. Er was helemaal geen gevaar. Mijn vader [jhr. F.H. van de Poll, (1823 – 1909)] gooide wel eens een paar chocolaadjes naar beneden om ze te paaien. Zij speelden “haasje – over” over de paaltjes van de Laan van Beek

en Royen. Zo stil was het dat wij 's avonds in de zomer aan de voorkant op straat konden theedrinken en het aardig vonden als er eens een wagen voorbijkwam of een equipage van de buitenplaatsen.

Een cultureel leven was er in Zeist eigenlijk niet. Dat is pas begonnen in 1870. Toen de oprichting plaats had van de afdeling Zeist van de Maatschappij van Toonkunst door mr. E.B. Labouchère [moet zijn: Labouchere] en mijn vader. In 1882 volgde de oprichting van de Harmonie [Koninklijk Zeister Harmonie Muziekgezelschap] door mijn vader, Herman Meerdink en Herman Lentz. Vóórdien was er steeds het prachtige orgelspel van Herman Meerdink in de kerk en alleen de kerkmuziek bij de Hernhutters. Hoe zeer men eigenlijk in die tijd behoefte had aan muziek bleek uit het feit dat tijdens de repetities van de Harmonie in de Nieuwe Sociëteit, die op de hoek van de Hogeweg en de Donkere Laan [nu: Slotlaan] stond, een groot publiek daarnaar kwam luisteren, steunende op hun rijwielen; een paard en wagen dat er langs kwam, moest maar een eindje om rijden, want ze wensten niet gestoord te worden.

Een groot verschil was er ook tussen armen en heel rijken. Er was geen armenzorg. Alles kwam eigenlijk neer op de weldadige dames, de gezusters Voomborg, mevrouw Van Loon van “Hoog Beek en Royen”, mevrouw Pauw [van Wieldrecht] van “Pavia” en mevrouw Labouchere van het Slot. Uitgaande van het principe de

rechterhand mag niet weten wat de linker doet. De dames deden liefdadigheid in alle stilte.

Veel dankbaarheid was er niet. De dames hadden hun vaste dagen, waarop men mocht komen, eigenlijk om te bedelen.

Op de dag dat mevrouw Van Loon het uur had om hen te woord te staan, verzamelden de vrouwen zich allemaal op de hoek van de Laan van Beek en Royen en de Dribergseweg.

En wij konden vanuit onze open ramen de commentaren horen over die arme mevrouw Van Loon, en arm was zij in dat opzicht, die ongezouten besproken werd. Zo kwam er eens een harde stem, die riep toen zij terug kwam: “Nou dat mens, dat kreng, heeft vandaag maar weer f 1,-- gegeven”.

Langzamerhand werd duidelijk dat die arme gezinnen de betrokken dames schromelijk voor de gek hielden. En zij namen een Zeistenaar aan om controle uit te oefenen. Ook dat hielp niet. Later werd Armenzorg opgericht en de dames waren doodongelukkig dat de particuliere liefdadigheid aan banden werd gelegd en dat zij in het vervolg een verklaring moesten ondertekenen van alles wat zij gaven. Maar dit was hoognodig en droeg bij om bedrog tegen te gaan. Gelukkig dat de sociale zorg in steeds betere banen werd geleid. Zo waren er op allerlei gebied verbeteringen aangebracht die thans onmisbaar zijn en die ik zeer zeker erken.

'Middelpunt van het eigenlijke dorp was vroeger het Rond met de twee Dorpsstraten'. Ansichtkaart (ca. 1930).

COLLECTIE ZHG

Veel moois van vroeger behoort tot het verleden en daar kan ik nog wel eens zeer naar terug verlangen.

Gaarne zou ik nog iets willen vertellen van de types die Zeist vroeger had. Elke plaats had toen haar eigen dorpsgekkies. Ook Zeist. Men liet ze kalm hun gang gaan. Nu zouden ze opgenomen worden in een inrichting, maar die bestonden vroeger nog niet. En bejaardentehuizen waren er ook nog niet.

Er was een zekere jonge man van ongeveer 20 jaar, voor zover als ik mij herinner, Jantje van de Achterheuvel. Hoe zijn achternaam was, weet ik niet. Een echte mongool met treurig uiterlijk, hangende traanogen en een hinkende manier van lopen, maar doodgoed. Zo betrouwbaar dat vrouwen die op een drukke dag geen raad wisten met

hun kinderen hen geheel aan hem toevertrouwd. Jantje, die met de kinderwagen er op uit ging, kwam weer vrolijk en vriendelijk terug met het kind, goed verzorgd en op tijd thuis. Geen mens die hem kwaad deed, ook geen jeugd.

Dan was er Keesje Post. Die was heel anders. Het was een onschuldige gek, maar die de malste dingen verzong. Eens had hij kans gezien om in de molen op de Bergweg een zak met meel te veroveren. Hij strooide het meel uit op de grond en wentelde zich daarin. Spierwit kwam Keesje te voorschijn. Hij nam toen een paraplu waar alle zijde uitgetrokken was, zodat alleen de baleinen overbleven en bond aan elke balein een dode rat. Zo kwam hij langs ons huis. Wij, kinderen, hadden natuurlijk doller pret, maar men liet hem kalm gaan. Later is hij in het slootje

van de Blickenburgerlaan gevallen en verdronken.

Bij de brand van de Broedergermeente onlangs [27 oktober 1967] is mij weer te binnen geschoten wat Keesje ook eens deed. Er was een binnenbrandje in een huis op het Zusterplein. Mijn broer ging er heen en hielp van alles, dus kostbaarheden, uit het huis te halen. De politie stond nog niet bij de brug om de mensen tegen te houden. Keesje ging er ook heen en ging eens kijken of er niets te pakken was in de keuken. Toevallig was er net een verjaardag geweest, dus Keesje vond klieken van de taart en flessen wijn. Hij ging met zijn kornuiten midden op het Zusterplein in het gras zitten en ze deden zich heerlijk te goed en lieten de hele boel maar branden.

Nu komen er een paar Zeistenaren, die waren niet krankzinnig maar toch wel een beetje vreemd. Daar had je Zwarte Hans, die was zwart van haar en heel klein. Ook zwart in alle rimpels van haar gezicht, want daar kwam nooit een spons bij te pas. Zij werd een paar keer per jaar door mijn moeder aangeroepen om de gele steentjes van het trottoir, waar het gras tussen groeide, schoon te maken. De goede ziel deed dat op haar knieën op een oud stuk tapijt en met behulp van een kromme spijker. Als alles schoon was, werd zij zelf later geschrobd en met loog afgewerkt.

Dan was er Piet de Peel, die in een tentje in de schaatsenrijders tijd met

een pot rokende turf op de Blikkenburgervaart borrels en warme dranken verkocht.

Dan was er juffrouw Lutteberg, genaamd Lut, die leefde in adoratie van de gezusters Van Loon, Pauw en Labouchere. Urenlang stond zij te wachten bij het hek van “Hoog Beek en Rooyen” om maar een glimpje op te vangen als mevrouw Van Loon thuis kwam.

Dan was er Cornelia Jansen, die in 1885 nog geen afstand kon doen van haar crinoline [hoepelrok, in de mode van 1850-1870]. Die prachtig schaatsen reed, buitenover [beentje-over] tot groot vermaak van de zoons van Labouchere van het Slot, die reden met haar, maar konden alleen met de hand de hare bereiken vanwege de crinoline en zo zwierden zij met haar in brede slagen over de Slotvijver, tot groot vermaak van het publiek.

In de Broedergemeente was een broeder Grasman. Hij deed voor de gemeente boodschappen en bracht de brieven op de post. Het postkantoor was toen in de 1e Dorpsstraat. De beambten hadden het niet bijzonder druk. Eén van hen had gemerkt dat broeder Grasman wanneer hij een brief in de bus had gedaan terugliep en telkens omkeek of de brief er wel in lag. Toen Grasman goed en wel bij het Schneiderhotel [De Hermitage] was, liet de postbeambte de brief weer heel voorzichtig halverwege uit de bus piepen. Zo gebeurde dat enige keren en elke keer vloog die arme Grasman er in en holde weer naar de bus toe. Net als hij het puntje van

de brief wou pakken, zakte de brief weer naar binnen. Dit was eigenlijk een onschuldige voor-de-gekhouderij, maar toch nog wel geestig. Zo, nou is het op!

Laan van Beek en Royen; zicht op het huis Beek en Royen (1902). De paaltjes waarover in het artikel wordt gesproken zijn heel in de verte te zien.

COLLECTIE ZHG

Huize Simarowa aan de Arnhemse Bovenweg, waar het interview met freule Jo van de Poll werd gehouden. Ansichtkaart (1930).

COLLECTIE ZHG

Seijst
2021
III-73

“De boom”

H.B. Arkes

De boom in volle glorie.

DE BOMENBIEB VAN DE BOMENSTICHTING

Over de prachtige kastanjeboom welke nog steeds het noordoostelijk gedeelte van het Zusterplein siert, zijn veel verhalen verteld. Daarbij was een aantal verklaringen over de merkwaardige asymmetrische groei van de boom. Deze vertelsels werden soms zelfs door specialisten gedaan, maar sloegen nergens op. Wonderlijk was daarbij dat zelden een verdere naspeuring plaats vond, terwijl bij de Evangelische Broedergemeente een schat van

gegevens te vinden is.

Nu worden dus gegevens over "de Boom" gevraagd. En hier is het antwoord. De kastanjeboom (*Aesculus hippocastanum*) behoort tot één der 25 ondersoorten, wit bloeiend maar geen vrucht dragend. De boom is ongeveer honderd jaren oud en eenmaal gerestaureerd, namelijk in het jaar 1972.

De plaatselijke historie speelt een

grote rol bij het geven van een nadere verklaring over het leven van deze boom en de plaats waar deze staat, alsmede zijn bijzondere vorm.

De Lageweg (kad. [kadaster] no 121) was in 1880 nog geen eigendom van de Evangelische Broedergemeente. In ca. 1880 bouwde de aannemer/pottebakker E.C. Martin daar het grote herenhuis (no 6, kad. no 124) met de terra-cotta (fayence) versieringen als woonhuis, met pal

daarnaast een werkplaats met twee etages en twee grote pottebakkersovens. Het huis had dus geen tuin. Dit gebrek werd opgelost door het huren van grond op het Zusterplein langs de sloot (kad. no 115) en met een brugje werd de zaak afgerond, op één ding na. Er moest ook nog een afscheiding komen van het gehuurde dat aan de zuidoostzijde grensde aan de daar ook gelegen tuin van het pand Lageweg 4 (kad. no 289), hoek Nassau-Odijklaan. Er werd een beukenhaag gepoot maar de afbakening moest duidelijk zijn en daarom werd op de erfscheiding aan de zuidwestzijde een boom gepoot. Daaruit is de tegenwoordige kastanje gegroeid. Dat is dus duidelijk, maar geeft geen verklaring voor de wonderlijke groei. Of toch wel. Want de takken van de snel groeiende kastanje namen het licht weg van de langzaam groeiende beukenhaag en dat mocht niet. Kort en goed, men snoeide de boom aan de zijde van de tuin op en aan de pleinzijde niet. Hierdoor ontwikkelde de boom zich sterk naar één zijde. Wel kregen de wortels bij storm veel te verduren en begon de boom tussen de jaren 1960 en 1970 zichtbaar naar het zuiden te kantelen. Enige jaren later kreeg de boom een anker, maar dat kon niet beletten dat het gevaarte toch zo lang doorzakte en wel meer dan één meter, totdat de zware onderste arm steun kreeg op de grond. Daarna is er weinig veranderd. De boom is goed gezond en bloeit ieder jaar prachtig. Het is te hopen dat deze bijzondere boom

nog lange tijd het Zusterplein mag sieren. Dit is dus de geschiedenis van een boom welke al veel bewondering heeft gewekt en de oorzaak is geworden van veel vertelsels, maar nooit de juiste. Blijft nog de vraag: waar zijn de beukenhaag en de tuinen gebleven? Het antwoord is: Lageweg 6 werd in het begin van deze eeuw aangekocht door de Broedergemeente en in de vijftiger jaren van deze eeuw werden de grote ovens welke in bouwvallige houten schuren stonden (op de plaats tussen de drie bij elkaar staande kastanjes en de sloot (kad. no 129)) gesloopt en werd in plaats van de tuinen een parkachtige aanleg gemaakt. Dit werd mede veroorzaakt door de aankoop van Lageweg 4 (kad. no 289).

De bruggetjes werden gesloopt. De plaats van het bruggetje achter het pottebakkershuis is nog te vinden, want de oude gasleiding reikt daar nog over de sloot. De gesloopte schuren zijn te zien op een krijttenking welke in het kantoor van de rentmeester hangt, getekend door Martha Voullaire in het begin van deze eeuw. De geschiedenis van de kastanjeboom is hiermede nog lang niet ten einde. Gelukkig maar, dan kunnen ook de kinderen er nog van genieten, zoals reeds lang.'

H.B Arkes schreef dit artikel in 1990. Zijn hoop was dat de boom nog lang zou leven. De boom heeft het nog 30 jaar volgehouden. Hij heeft nog vele stormen getrotseerd. Maar de bekendste kastanjeboom uit Zeist is niet meer.

Een bijzonder exemplaar was het. Hij had dubbele bloemen en was vijfstammig vanaf 3 meter. Op 15 oktober 2020 ging hij neer. Hij werd 195 jaar! Ons resten nog de foto's en de herinneringen.

Dick van de Kamp

De boom nu krijgt een tweede kans om uit te lopen.

FOTO DICK VAN DE KAMP

Des morgens een klein glaasje brandewijn ...

R. Loenen

Brandewijn van A. van Wees Distilleerderij de Ooievaar (anno 1782).

BRON: <https://www.de-ooievaar.nl/>

Op 1 juli 1810 zag koning Lodewijk Napoleon, broer van de Franse keizer, zich genoodzaakt afstand te doen van de Nederlandse troon. Voornaamste reden was dat hij zich te eigenmachtig had opgesteld naar de smaak van zijn broer. Op 10 juli werd Holland ingelijfd bij Frankrijk. Dit had allerlei Franse troepenbewegingen in Holland tot gevolg. De landdrost van het departement Utrecht, J.H. van Lynden, berichtte daarop aan onder andere de schout van het gerecht Zeist, in verband met het doortrekken van “Fransche

Keizerlijke Troupens”, deze behoorlijk te legeren en hen huisvesting te verlenen. Er werd precies voorgeschreven wat de burgers aan de ingekwartierde militairen dienden voor te schotelen: “(...) *het voedsel, het welk de Soldaat dagelijks, moet ontvangen: Des Morgens acht Oncen Brood met Boter of Kaas, en een klein Glaasje Brandewijn of Genever. Des Middags Soup, Vleesch, Groenten en een halve pot Bier. En des Avonds hetzelfde.*”

Dat zag er dus goed uit voor de soldaten! Maar niet voor de burgers, die aan zo'n maaltijd gemiddeld zelf

nauwelijks toekwamen. De landdrost ging dan ook in overleg met de maarschalk de hertog van Reggio en kwam met hem nader overeen, dat “(...) *de Troupes zich moeten tevreden houden met dat Voedsel met het geen de ingezetenen gewoon zijn hun zélve dagelijks te voeden.*”

Maar kennelijk was datgene wat de burgers zelf nuttigden, bij nader inzien onvoldoende voor de militairen, want al op 31 juli zag de landdrost J.H. van Lynden, zich genoodzaakt om namens de minister van oorlog een nadere instructie naar Zeist te sturen. De Franse troepen hadden

zich, als ze bij burgers ingekwartierd waren, "(...) te vergenoegen met 1 Ration Jenever of een zestiende Pint. 24 Oncen Brood. 2 Oncen Peulvruchten. 8 Oncen Vleesch, en 1 Kan Bier. Moeten het Vleesch en de Peulvruchten dagelijks gekookt gegeven worden".

Hetzelfde moest aan ingekwartierde Hollandse soldaten verstrekt worden. Maar omdat dezen meer verdienden, moest iedere soldaat of onderofficier hiervoor twee stuivers per dag betalen.

Ook van de militairen, die in 1804/1805 in Austerlitz gelegerd waren, is bekend, dat ze bij het ontbijt een borreltje kregen. Uit mijn diensttijd, zo'n 150 jaar later, kan ik mij dat niet herinneren!

Rutger Loenen leefde van 1935 tot 2012. Hij was een groot kenner van de geschiedenis van Austerlitz. Hij kon ook boeiend schrijven. Bovenstaand artikel is een pareltje. In een paar korte streken geeft hij een duidelijk beeld van de soldaten uit de tijd van Napoleon.

In 2019 is een straat naar hem genoemd in Austerlitz.

Dick van de Kamp

Fransen fusilier 1812.

COLLECTIE LEGERMUSEUM DELFT

Seijst 2006-IV, pp. 87-95

Herinneringen aan de Voorheuvel

Andy en Dolf Smith

Op het pleintje waar Voor- en Achterheuvel samenkwamen werd vroeger markt gehouden. Oude Zeistenaars kennen het als 'De Slof', genoemd naar een café aldaar. Links op de hoek de zaken van Van Maanen en Duetz.

COLLECTIE ZHG

Dit artikel uit het decennium 2000-2010 is van grote waarde: het is een ooggetuigenverslag van een (eertijds) belangrijke winkelstraat van Zeist. Je moet wel meelopen en links en rechts van je kijken naar al die winkels en de families. Wanneer je dit weer leest, 15 jaar later, lijkt het

wel of alles weer anders is geworden. Door de lengte van het artikel kan het niet in zijn geheel worden gepubliceerd in dit nummer van Seijst, maar het origineel is nog altijd beschikbaar.

Flora de Vrijer

(...) "In het jaar achttien honderd een en vijftig, den tweeden der maand April is voor ons Burgemeester, Ambtenaar van den Burgerlijken Stand der gemeente Zeyst, Arrondissement Amersfoort, Provincie Utrecht, verschenen: Hendrik de Bruin, oud vierendertig jaren, van beroep broodbakker, wonende te Zeyst; welke ons heeft aangegeven, dat op den eersten der maand April dezes jaars, des avonds ten elf uren, binnen deze gemeente, een kind van het vrouwelijk geslacht, is geboren uit hem aangever en Catharina van Barneveld, zijne huisvrouw, van beroep zonder, met hem wonende te Zeyst aan de Moscoviterschen Heuvel; en aan hetwelk hij verklaard heeft te geven den voor naam van Johanna" ...

Zomaar een geboorteakte uit de vijftiger jaren van de negentiende eeuw. Op zich niks bijzonders, maar wanneer we ons realiseren dat met de in deze akte genoemde Moscovitersche Heuvel de Voorheuvel wordt bedoeld, dan wordt duidelijk dat deze straat ook in 1851 al een bakker huisvest. De boreling is de overgrootmoeder van schrijvers dezes en dat maakt dat de akte dus ook niet zomaar een akte is.

Ruim honderd jaar later lopen haar achterkleinkinderen er dagelijks aan de hand van hun moeder, haar kleindochter, boodschappen te doen. Het zijn tijden die zich niet laten vergelijken met nu. Waar men vandaag de dag via Internet "shopt" of één keer per week in het groot

inslaat, doet men dan nog dagelijks boodschappen en vanuit ons ouderlijk huis op de Walkartweg doe je dat, als vanzelfsprekend, op de Voorheuvel ...

We zijn beland in "The fabulous Fifties", "the age of rock 'n roll", de jaren vijftig van de twintigste eeuw. De tweede wereldoorlog heeft de wereld veranderd en zelfs in Zeist zal het nooit meer worden zoals het is geweest. Maar rock 'n roll of niet, erg swingend is Zeist niet of het moet bij "Radio Boer" zijn, aan het eind van de Voorheuvel. Hier schaft de jeugd haar "plaatjes" aan, aanvankelijk nog krassende breekbare 78-toeren, later vervangen door 45-toeren in vinyl.

Het is de periode van wederopbouw en van vernieuwing, maar tegelijkertijd van koude oorlog, spruitjes, borstrokken en badhuis, dus zo "fabulous" is het allemaal niet.

De Voorheuvel ziet er in die tijd totaal anders uit. (...) De hoeveelheid winkels is overweldigend voor een straat van dit kaliber, meer dan vijftig! Drie bakkers, drie schoenhandel, drie slaggers, twee visboeren, twee boekhandels, drie drogisterijen c.q. parfumeriezaken en legio zaken in manufacturen, stoffen, kleding en woningtextiel, tabak, groente, bloemen ... Je kunt het zo gek niet bedenken of het is op de Voorheuvel te krijgen. Tegelijkertijd bekruipt je het gevoel dat de concurrentie moordend moet zijn. (...) Revolutievoor Zeist is de bouw van de

"Kijkgrijp" in 1953, de eerste grote zelfbedieningszaak in Zeist. Op deze plek, naast Duetz, was sinds mensenheugenis al een kruidenierszaak gevestigd. Aanvankelijk is dat het bedrijf van de heer T. Dirksen, dat wordt voortgezet door de heer G.Th. Vegt. De meningen over de zelfbedieningszaak zijn verdeeld. Het is een vooruitstrevende ontwikkeling, maar Zeist is nu eenmaal niet zo vooruitstrevend. Zelf je boodschappen moeten pakken wordt gezien als inleveren op de service en in Zeist laat men zich nog steeds graag bedienen ... Bij de bouw wordt al rekening gehouden met het feit dat het concept van een zelfbedieningszaak niet aan zal slaan in Zeist. In dat geval zal het gebouw eenvoudig om te bouwen zijn naar een bioscoop. Het management van de "Kijkgrijp" is in handen van de heer J.C. de Rijcke, wiens vrouw een Groenwoudt is. Deze naam zal jaren later weer opklinken als een van de vele namen, waaronder de zaak opereert: Kijkgrijp, Profimarkt, Willem Groenwoudt en Groenwoudt. Inmiddels is de zaak verhuisd naar het voormalige stations-terrein en is in 2006 als Konmar door het Laurens concern verkocht aan de Van Eerd Groep. Daarmee is het een Jumbo Supermarkt geworden.

Veel van wat wij nu als vanzelfsprekend ervaren, zoals televisie, badkamers, auto's, koelkasten en wasmachines zijn nog slechts weggelegd voor "the happy few". De minder gefortuneerden hebben hooguit de

mogelijkheid om af en toe een was-machine te huren en televisie kijk je "en groupe" bij familie, burens of gewoon in de etalage van Radio Koster, later Radio Triesenberg op het Marktpllein ... Heel wat kinderen zwaaien er in het voorbijgaan naar "tante Hannie" Lips, de immens populaire televisieomroepster bij de K.R.O.

Twee keer per week is er markt op het Marktpllein, door echte Zeistenaars dan nog altijd "De Slof" genoemd. In de zomer is dat zelfs drie keer: op donderdag een volledige markt, op zaterdag groente, fruit, vlees, vis, kaas en eieren en 's zomers op dinsdag uitsluitend groente. Op donderdag is het Marktpllein te klein en slingert de markt zich via de Emmastraat de Weeshuislaan in tot aan de Weeshuislaanschool, ter hoogte van waar nu de Antonlaan begint. Het zorgt voor grote drukte, want ook uit omliggende gemeenten wordt de Zeister markt gretig bezocht.

Een begrip in het Zeist van die dagen is Van Maanen's Textielhandel op de hoek van de Voorheuvel en de Oude Arnhemseweg. Het statige gebouw dwingt respect af, van buiten zowel als van binnen. Het pand heeft niet minder dan zeven etalages en zodra je via de zware deur binnenkomt, hoor je de houten parketvloeren onder je voeten kraken. (...) We weten, dat Sinterklaas en Zwarte Piet hier audiëntie houden en met tere kinderzieltjes wordt in deze tijd

nog geen rekening gehouden. Piet zwaait van tijd tot tijd driftig met zijn roe en dreigementen over enkele reizen in de zak naar Spanje voor de minder gehoorzame jeugd zijn de orde van de dag!

(...) Zou het aan ons geheugen liggen of is de sfeer een beetje degelijk, saai en stoffig? Naast Van Maanen is de firma Duetz gevestigd, geen toeval, want de beide families zijn aan elkaar gelieerd: de oude mevrouw Van Maanen is een Duetz van zichzelf. Het is sowieso opmerkelijk dat (...) de Voorheuvel beheerst lijkt te worden door families.

Even verderop in de richting van de Bergweg begint het imperium van de familie Van Dam. Op nummer 32 is de zaak van G.J. van Dam in huishoudelijke artikelen gevestigd, ernaast, op nummer 34 Stolk-van Dam voor Vak-, Bedrijfs- en waterdichte Kleding en Manufacturen. Daarnaast, op de nummers 38, 40 en 40a "De Kampioen" met een zaak in Rijwielen, Onderdelen en Toebehoren, inclusief werkplaats en een zaak in Lampen en Electrotechniek.

Op de plek waar Voorheuvel, Bergweg en Jagerlaan samenkomen, heerst de familie Van de Kamp. Het is de plek waar ooit de heuvel moet hebben gelegen, waaraan de Voorheuvel haar naam te danken heeft. Nakomelingen van een soldaat, die diende onder generaal van Solms en luisterde naar de naam Nicolaas Moscoviter vestigden zich op deze kleine heuvel, waardoor de straat ook bekend heeft gestaan als

de Moscoviters(chen) Heuvel. Tot 1867 is hier de windkorenmolen "De Hoop" actief. Blikseminslag veroorzaakt in 1867 een brand, die zo spectaculair is, dat men er zelfs per rijtuig uit Utrecht, de Bilt, Bunnik en andere omliggende plaatsen voor komt aangesneld; ramptoerisme is blijkbaar niet alleen van onze tijd ... Sloop volgt in 1869. De heer H. van de Kamp begint er decennia later zijn Handel in IJzerwaren. Na zijn dood wordt de zaak voortgezet, in eerste instantie door zijn zoons Jan en Kobus, later uitsluitend nog door Kobus. Hoewel de firma al jaren geleden in andere handen is overgegaan, is hij tot medio 2006 onder de naam Van de Kamp voortgezet. Het pand zal binnenkort worden gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw.

Schuin tegenover de ijzerhandel vinden we decennialang de firma Heger-van den Berg. De heer A. Heger begint hier in 1922 een boek- en kantoorboekhandel, maar uiteindelijk verwerft de zaak vooral faam als handel in Teken- en Schildersbenodigdheden. Zijn vrouw is, u raadt het al, een Van de Kamp. De zaak wordt voortgezet door hun dochter Jannie en haar echtgenoot Joop van den Berg. Ook hier geldt, dat de familie Van den Berg-Heger de zaak jaren geleden verkocht. Toch leeft de naam Heger-van den Berg nog steeds voort, zij het op de Steynlaan [in 2006; nu weer op de Voorheuvel]. Een kleindochter van de grondlegger, Wilma Voorneveld-van den Berg maakt inmiddels weer deel uit

Voorheuveel in de richting van 'De Slof' vanaf de Rozenstraat.

COLLECTIE ZHG

van het team en geeft de klant af en toe het gevoel dat de tijd heeft stilgestaan.

Op de Bergweg, tegenover de Joubertlaan, bevindt zich Woninginrichting "Ideal Home" van de heer M. van de Kamp, die op zijn beurt, de fakkel overdraagt aan zoon Henk. Anno 2006 zijn in dit pand Reformhuis Bos en Bos, de Voetenvriend te vinden.

(...) Vanaf het begin van de jaren twintig is op Voorheuveel 72 het Manufacturen-Magazijn van de heer en mevrouw J.H. Broggel te vinden. Mevrouw Broggel heeft een gerenommeerde naam op het gebied van corsetterij, maar vreest dat die

goede naam uiteindelijk verloren zal gaan. Het echtpaar is namelijk kinderloos en beschikt daarmee niet over een geschikte opvolger voor de zaak. Ten einde raad wendt zij zich tot haar zuster, met het verzoek of ze niet één van haar dochters mag "hebben". En zowaar, één dochter verklaart zich bereid en komt in 1947, samen met haar man D. Struis, vanuit Amsterdam naar Zeist. Samen nemen zij de zaak over, die nog jarenlang op het vertrouwde adres in bedrijf is als "De kleine Bonneterie", v/h Broggel. Maar de meesten spreken toch van "Modehuis Struis" of "Struis". Na de dood van de heer D. Struis wordt de zaak overgenomen

door Dick Jr., die de zaak later verplaatst naar de Slotlaan. Ook daar is de firma nog jarenlang succesvol. Nu herinnert alleen de zaak "Struis Middellaan Mode" van de tweede zoon, Richard Struis, nog aan het vertrouwde adres aan de Voorheuveel. Op Voorheuveel 72 vindt men inmiddels alweer sinds jaren "Het Rijwielpaleis".

Zeist verwerft zich in deze dagen een nieuwe naam: "Het tweede Den Haag". De oorsprong van die naam ligt in de grote hoeveelheid repatrianten, die er voor kiest om zich vanuit het voormalig Nederlands Oost-Indië in onze woonplaats te vestigen.

Zeist beschikt namelijk over een aantal zogenaamde contractpensioens waarin, tegen een vergoeding van de overheid, aan repatrianten die zelf niet voor onderdak kunnen zorgen, tijdelijk onderdak, voeding en verzorging wordt geboden. (...) Na alles wat ze al hebben meegeemaakt en hebben verloren, krijgen ze nu te maken met een totaal andere maatschappij, een ander klimaat en vooral ook ander eten. De jonge Kees Verhoek, zoon van een visboer op de Steynlaan, ziet er brood in en begint op nummer 80 "Toko Djempol". Tot dan toe is op die plek "de Zeister Vischhandel" van de heer P. Herboth gevestigd. "Koloniale

waren" en "Rijsttafelingsrediënten" zijn al langer verkrijgbaar op de Voorheuvel, bij "Van Overbeek's Comestiblesbedrijf", maar een speciaalzaak in dergelijke zaken vult een gat in de markt. Mede dankzij de vriendelijke, joviale houding van Verhoek wordt de weg naar het kleine winkeltje gaandeweg gevonden. (...) Waar Indische mensen het liefst over praten, kunnen zij dan ook eindelijk weer in praktijk brengen: eten en eten bereiden. De "Indischman" assimileert en de "Hollander" went gaandeweg aan de nieuwe luchten, die vanuit nieuwe keukens hun weg door Zeist vinden. In ieder geval in die mate, dat het voortbestaan van

"Toko Djempol" gegarandeerd is tot het begin van deze eeuw, wanneer zij haar deuren definitief sluit.

(...) Van de Voorheuvel uit de jaren vijftig is weinig tot niets meer over. Het aantal ondernemers is teruggebracht tot iets meer dan dertig en er is leegstand.

(...) De heuvel mag in de loop der jaren gaandeweg afgegraven zijn, lange tijd bleef zij voelbaar, dat wanneer men de Voorheuvel affietste in de richting van het Marktpllein, men ook werkelijk "heuvel-af" ging. Helaas bekruipt menigeen af en toe het gevoel, dat dit ook in figuurlijke zin het geval is.'

**De Voorheuvel,
kijkend vanaf het
einde bij de
Bergweg.**

COLLECTIE ZHG

Seijst 2007-IV pp. 87-95 en Seijst 2008-I, pp. 13-18, 27

De op- en neergang van de melkhandel in Zeist

Cor Verboom sr.

Melkboer Wim Verboom bij de Steynlaan. (ca. 1928).

COLLECTIE
FAMILIE VERBOOM

Cor Verboom (1930-2016), een groot kenner van de geschiedenis van Zeist, heeft veel verteld en geschreven over Zeist. Tientallen rondleidingen als Gildegids en (dia)lezingen voor allerlei groepen van mensen, maar ook publicaties in ons blad Seijst. In deze speciale

uitgave van Seijst mag een verhaal van deze rasverteller zeker niet ontbreken. Het onderstaande is een sterk ingekorte versie van zijn tweedelige publicatie. De nadruk ligt op de geschiedenis van zijn vader en van hemzelf.

Flora de Vrijer

De melkbezorging aan huis heeft een lange voorgeschiedenis. (...)

Omstreeks 1750 beginnen in grote steden vanuit stadsboerderijen melkmeisjes met een juk met emmers melk de huizen langs te gaan. In 1832 blijkt in Zeist een melkboer, H. Achterbergh, te wonen op de hoek Voorheuvel/Oude Arnhemseweg.

(...) Op oude foto's is te zien dat melkboeren hun wijk bedienen met hun "stel", een tweewielige handkar met een paar bussen of tonnen erop. Vaak met een trekhond voor of onder de kar. Een enkele melkboer heeft een hittewagen. Mijn vader ventte met een "hittewagen". Op de eerste bladzijde van zijn kasboek staat een post: "het beslaan der hit".

Op 18 september 1924 schrijft de heer M. Poot, landbouwer op Huijze Oostbroek in De Bilt, aan mijn vader, H. Verboom: "U vraagt mij om inlichtingen, dien wil ik U ook wel verstrekken, ik heb hier een zeer groote boerderij, en vanzelf ook zeer druk, ik melk door mekaar dan iets minder dan ook wel eens meer dus gemiddeld 40 koeien plus vet-

weiders en jonge beesten. Al wat de boerderij oplevert melk boter kaas eieren aardappelen wordt aan klanten in Zeist verkocht. (...) U kan met plezier eenige keeren ter overtuiging meegaan.”

Mijn vader, een boerenzoon uit Hitland, een streek langs de Hollandse IJssel, gemeente Nieuwerkerk a/d IJssel, gaat op het aanbod in, logeert enkele dagen bij de boer, voor “de overtuiging” en schrijft aan mijn moeder, op de achterkant van een ansichtkaart van Kraal “Zeist, Valleien in 't Zeister Bosch” dit: “De streek is hier heel mooi en de menschen vallen me beslist mee. 't Is nu half drie, ik ga zoo dadelijk met de fiets geheel Zeist eens verspieden.” Wat zal vader gezien hebben? Woningbouwverenigingen hebben al arbeiderswoningen laten bouwen op de Panweg, Van der Heijdenlaan en op de Egelinglaan. De Burgemeester Patijnlaan is nog een bospad. Bovendien heeft de gemeente plannen om het Patijnpark in exploitatie te nemen. Dus toekomstig afzetgebied genoeg. De koop wordt gesloten: het gevraagde bedrag betaald. (...) Verdienste zijn per liter melk, 's zomers drie cent en 's winters vier cent, doch niet voor karnemelk dat is een cent minder. Eén keer per dag wordt er rondgegaan, zaterdag twee maal behalve 's winters dan ook één keer (...). Het werk kan een aanvang nemen.

In 1927 huren vader en moeder hun woon/winkelpand aan de Egelinglaan 25. De winkel is open tot acht uur 's avonds en zaterdag tot 10

uur. En altijd dezelfde klanten die toch nog na sluitingstijd achterom komen. In de winkel staat een ijskast, geen koelkast. De ijskast heeft twee deurtjes, die tegen elkaar open kunnen. In het midden, tussen de deurtjes, is een koker waarin een staaf ijs geplaatst wordt. Af en toe komt J. Vermeer van de Van de Pollaan een staaf ijs brengen. Hij heeft een kap met schouderstuk over zijn hoofd. Met een ijzeren haak in het witte hart van de ijsstaaf houdt hij de staaf vast. Als het warm weer is, doet vader ijssplinters in een emmer waarin hij de flesjes slagroom op de paard-en-wagen vervoert, als hij in de wijk aan het bezorgen is.

's Zomers loopt het paard in de wei in de Kroost; 's winters staat het op stal achter de wagenshuur. 's Morgens vroeg wordt de melk bij de boeren met paard-en-wagen opgehaald in de omstreken van Houtringe en

Oostbroek. (...) Met een Areometer kan de boerenmelk op een teveel aan water gecontroleerd worden!

(...) In januari 1935 wordt het winkelpand gekocht. Broers van moeder komen in de zaak werken. De Dichterswijk is in aanbouw. Om klanten te winnen worden namen opgevraagd van toekomstige bewoners. En zo gaat mijn oom Wim op een gehuurde motor 's middags, na de wijk, naar de toekomstige bewoners die in Gouda, Rotterdam of Den Haag wonen om klandizie te vragen. De melkinrichting wordt in 1937 grondig verbouwd. In de voormalige wagenshuur en paardenstal, naast de melkschuur, wordt een klein melkfabriekje ingericht met karn, centrifuge en een enkelvoudige flessenspoeler. Eén fles tegelijk! Eerst zijn er beugelflessen, later de gewone flessen met kartonnen doppen. Maar de ontwikkelingen,

**De melkcarrier van
Anton Meier op het
Zusterplein (ca. 1965).**

COLLECTIE
FAMILIE VERBOOM

ook hiermee, staan nooit stil. Dus komen later de “zilveren” doppen, waarvoor een apparaat nodig is om de flessen één voor één met zo'n dop te sluiten. Maar de meeste melk en karnemelk wordt los verkocht. Er staat ook een boterpers. Op een draaitafel, vervaardigd van tropisch hout, wordt de verse boter uit de karn gelegd. Daarboven is een geribbeld rond houten voorwerp, dat ook draait. Zo wordt het overtollige vocht uit de verse boter verwijderd. Dan moet de boter nog verpakt worden. In een wikkel en dan in een kartonnen doosje met de naam Verboom erop.

(...) Inmiddels wordt bij de boeren de melk niet meer opgehaald met paard-en-wagen, maar met een motorcarrier, “motorkerrie” hoor ik altijd zeggen. Al snel wordt deze met de zware melkbussen overbelast, zodat in 1938 bij garage MAVO op de Slotlaan een Chevrolet gekocht wordt. Het casco voor f 1600. De opbouw van de cabine en laadbak uitgevoerd door carrosseriebouwer Niemeyer op de Patijnlaan, kost f 400.

[Enkele stukken uit de moeilijke jaren 1940-1945]

Op vrijdag 10 mei 1940 (...) breekt de oorlog uit. Het worden spannende, verwarrende, zorgelijke dagen. Op maandagavond halen Nederlandse militairen de Chevrolet op, (...) die na de capitulatie in Gouda wordt teruggevonden. Op 26 september wordt door de Rijksverkeersinspectie de rijvergunning ingetrokken en op 8 oktober 1941 wordt de

wagen op last van *Der Beauftragte für die Niederlande* in beslag genomen. Tegen taxatiewaarde, dat wel. In november 1940 wordt de standaardisatie van de consumptiemelk verplicht gesteld, vetgehalte 2½ %. Uitventen van boerderijmelk kan niet meer. Pasteurisatie is geboden. Vader staat voor de keus om uit te breiden maar dan moet ook op zondag gewerkt worden. Dat doet hij niet. Het is dan afgelopen met melk halen bij de boeren, maar ook met de verwerking daarvan. (...) De melk wordt voortaan betrokken van de melkfabriek.

Voor de melkbezorging worden het moeilijke jaren, vooral de winters 1941 en 1942 (...) zijn streng. (...) Alles is op de bon.

(...) De melkbezorging gaat door tot 28 oktober 1944. Dan vindt de grote razzia plaats. Mannen worden als vee afgevoerd naar het Bisonveld. (...) Paard-en-wagen worden ingezet voor de voedselvoorziening. Voor het paard ontvangen we haver. Het gezegde: “Paarden die de haver verdienen, krijgen ze niet”, gaat ook bij ons op. De opgespaarde haver wordt bij Hoog Hiemstra in Utrecht tot havermout geplet. Om pap te koken. Als vader weer een tocht moet maken voor voedselvoorziening worden zowel het paard als de wagen onderweg gevorderd. (...) Vader kwam met een stuk paardentuig over zijn schouders, met een spierwit gezicht, lopend thuis.

[De eerste jaren na de oorlog komt alles moeizaam op gang. De winter van 1947 is zeer streng en de zomer zeer

heet.]

(...) dat zijn de moeilijkste dagen voor de melkbezorging, extreme kou en extreme warmte. In de zomer van 1948 gaat de melk pas van de bon! (...)

[De melksanering: de Vereniging Zeister Melkhandel spreekt al een aantal jaren over sanering. Dat betekent dat iedere melkhandelaar een wijk aangewezen krijgt voor melkbezorging van deur tot deur. Tot dan toe heeft iedere melkhandelaar zijn eigen wijk door heel Zeist heen opgebouwd. Zo kan het gebeuren dat in één laan wel vier of vijf slijters hun eigen klanten gaan bedienen.]

Veel inwoners hebben, nog betrekkelijk kort na de oorlog, bezwaar tegen een van bovenaf opgelegde maatregel, zoals een aangewezen melkhandelaar.]

Het bestuur van de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen schrijft op 21 februari 1950 een brief naar het gemeentebestuur. Daarin wordt o.a. vermeld: “De huisvrouw wordt ernstig beknot in hare vrijheid, indien haar de vrije keuze van leveranciers wordt ontnomen, als zij niet haar inkoop kan doen daar, waar zij meent het beste te worden bediend, de beste kwaliteit te krijgen, in de zindelijkste omgeving (...)”. Het bestuur meent zelfs goed te doen er de huisvrouwen op te wijzen, dat deze melksanering wel eens de eerste stap zou kunnen worden op een weg, “dien wij zeker niet moeten opgaan en deze beknotting van de vrijheid bij de keuze van onze melkleveranciers zou kunnen wor-

den gevolgd door die bij de keuze van andere leveranciers. Wij voelen toch wel, dat wij waakzaam hebben te zijn, dat wij hebben te letten op onze zaak!"

Op 1 mei 1950 gaat de eerste melksanering van start. Vader krijgt door de Regelingscommissie wijken aangewezen, (...) maar hij gaat er niet op in. "Dan worden de uw toegewezen wijken verdeeld, onder de collega's die wel meedoen", wordt gezegd. Maar het pakt anders uit. Hij staat niet alleen [hij heeft nog drie medestanders].

Uit het eerste jaarverslag van de Vereniging Zeister Melkhandel (...) over de gesaneerde Zeister melkhandel: "Na vijf maanden van intense voorbereiding waren we dan zo ver dat we op 27 april 1950 een vergadering uit konden schrijven met als voornaamste agendapunt "De start" op 1 mei. Ondanks de vier (...) tegenstanders, zijn we dan op 1 mei 1950 gestart. Die vier vertegenwoordigden ruim 10% van de totale melkplas. (...) De overheidsinstanties zeggen niet "jullie moeten saneren", maar gezien de winstmarge en de levensstandaard vergeleken bij vóór de oorlog, onkosten en lonen is er toch wel een drang van overheidswege in die richting. (...) Dit jaar hebben we een goede vacantieregeling. We kunnen allen om de beurt een week met vakantie gaan. We komen steeds vaster in het zadel te zitten, we zijn zo langzamerhand de melkboer van de straat of laan geworden. De vrijen moeten op den duur terrein verliezen."

Het is niet verwonderlijk dat er een zekere animositeit ontstaat tussen de "vrijen" en de gesaneerden. Hoewel er plannen ontwikkeld worden om de "vrijen" in hun omzet te treffen, worden ze nooit ten uitvoer gebracht. Wel worden we gedwongen om voor de melkvoorziening over te gaan van de Melkcentrale aan de Tulpstraat naar de Zeister Melkrichting (ZMI) op de Krullelaan.

(...) In 1953 opent de "Kijkgriep" aan de Voorheuvel haar deuren, de eerste grote zelfbedieningszaak in Zeist. Zij verkopen als eerste in Zeist ook koffiemelk, merk "De Gouden Kan". Werd door de huisvrouw voor die tijd koffie geschonken met gekookte melk, nu is een klein scheutje koffiemelk voldoende. (...) Veel huisvrouwen gaan er toe over. De verkoop van vooral losse melk daalt aanzienlijk.

Maar halverwege de jaren vijftig begint de opmars van de frisdranken. Worden tot nog toe vanuit de winkel alleen kleine flesjes frisdrank verkocht, de driekwart literfles van de Coca Cola doet zijn intrede. Het worden gouden jaren voor de melkhandel. Ze wordt gesteund door professionele inkooporganisaties. De bakfiets verdwijnt van lieverlee uit het straatbeeld of wordt met een hulpmotor uitgerust met het benzinetankje achter op de bagagedrager. Ook die maken weer plaats voor de zgn. "ijzeren hond", een driewieler, die getrokken wordt door een gemotoriseerd voorwiel. Zeer geschikt voor degenen, die de wijk om huis hebben. Andere collega's schaffen

een bestelauto aan, meest VW's. Het assortiment breidt zich steeds verder uit zodat een aanhanger uitkomst biedt om alles te vervoeren.

Het is dan nog gebruikelijk om de melk open en bloot te vervoeren, maar in 1962 wordt een wet van kracht, die voorschrijft dat de melk koel en donker moet worden vervoerd. (...)

De Zeister Nieuwsbode 22 oktober 1964: "Met ingang van 2 november gaat de tweede melksanering van start. Nadat veertien jaar geleden een poging tot sanering op de onwil tot medewerking van een viertal melkslijters strandde, hebben thans 43 melkhandelaren hun medewerking aan de invoering van het nieuwe systeem toegezegd. De zes melkslijters die niet meer in het systeem passen zijn uitgekocht en schadeloos gesteld. Als de nieuwe regeling aan de verwachtingen beantwoordt zal alle melk overal in de gemeente 's middags om half twee zijn bezorgd. (...)"

Melkrichting Amersfortia van J. Bakker, Steynlaan (ca. 1905).

COLLECTIE
FAMILIE VERBOOM

Seijst
2021
III-86

De gezamenlijke melkslijters hebben een gesprek gehad met presidentes van de plaatselijke vrouwenverenigingen. De dames erkennen de noodzaak van de sanering, hetgeen hen echter niet belet de maatregel te betreuren. Al met al gevoelen zij zich toch wel wat in hun vrijheid van keuze beknot. Het belet hen niet toch plaats te nemen in de Vertrouwenscommissie Melksanering, die als doel heeft: "(...) eventuele moeilijkheden, welke niet door de consument en de leverancier gezamenlijk kunnen worden opgelost, uit de weg te ruimen (...)." Burgemeester Korthals Altes is voorzitter. (...) Alleen schriftelijk (...) ingediende klachten kunnen in behandeling worden genomen.

Op de eerste vergadering van deze commissie op 8 februari 1965 (...) merkt de heer Bouwman, directeur van de Melkcentrale, op, dat de melksanering uit nood geboren is. De vijfdaagse werkweek, de verkorting van de werktijd, de personeelschaarste en de behoefte aan meer economisch werken hebben er toe geleid, dat opnieuw een melksanering is ingevoerd.

(...) In het eerste jaar is er al sprake van een daling van de melkverkoop door de georganiseerde slijters. Als reden wordt opgegeven, dat "het publiek, althans een zeker gedeelte, een afwijzende houding heeft aangenomen tegen de naar hun mening opgedrongen melkhandelaar en het niet meer bedienen aan de deur in de hoogbouw door diverse partijen." De wijk, die mij toegewezen wordt

(door de saneringscommissie), omvat enkele lanen in De Hoge Dennen en twee flats op de Prinses Margrietlaan. Een driehoog en een vijfhoog flat. Voor mij een totaal nieuwe belevenis. De lage flat heeft geen lift; de vijfhoog wel. Maar de lift stopt niet gelijkvloers op de verdiepingen, maar er tussenin. Zodat altijd een trap omhoog of omlaag naar een verdieping leidt. Voor de bezorging aan de deur is dit een grote handicap. Om de bezorging te realiseren heb ik een brede vlakke plank met kleine wieltjes laten maken. Met een stevige ketting aan een ijzeren trapeuning van de berging achter de flat kan het vervoermiddel daar blijven. De bezorging gaat aldus: bij aankomst eerst de plank met wieltjes halen - dan de bus met losse melk en de kratten met flessen melk en melkproducten en een mand met aanverwante artikelen opladen en dan kan de bezorging beginnen. Prachtig gaat dat, deur na deur. Alles dicht bij elkaar. Maar aan het einde van de verdieping moet alles stuk voor stuk de smalle brandtrap op, aan de zijkant van de flat. Als laatste het vervoermiddel. Dan kan alles weer opnieuw ingericht worden en kan de bezorging voortgezet worden. Ter hoogte van de lift kan de lege emballage naar beneden gebracht worden en de voorraad opnieuw aangevuld. Een nadeel is, dat het karretje met de artikelen onbeheerd boven blijft staan. Zo kan woonlaag na woonlaag afgewerkt worden. Op de zaterdagen wordt boven niet bezorgd, maar blijf

ik beneden staan. Het gevolg is, dat op de vrijdag de meeste klanten tot maandag nemen, wat het werken op vrijdag dubbel zwaar maakt. De omzet is geweldig, maar het kost zoveel tijd en energie dat door de gezamenlijke melkhandel besloten wordt om na Pasen in het jaar daarop altijd beneden te blijven. Natuurlijk kost dat omzet, maar zoals het gedaan wordt kan absoluut niet meer.

In 1965/1966 (...) "gaan warenhuizen melk verkopen, waarvan nog afgewacht moet worden of dit voorbeeld niet door andere kruideniersorganisaties zal worden gevolgd, is het eens te meer zaak, dat de melkhandel zich zoveel mogelijk aansluit en door vooral goede bediening aan huis en met steun van de leverende fabrieken tracht, deze moeilijkheden zo goed mogelijk het hoofd te bieden."

(...) Door de hevige concurrentie van goedkope melk "tegen sterk gereduceerde boksprijzen [prijzen sterk onder de marktprijzen] bij supermarkten en kruidenierszaken" zou ook de aflossing van het geld dat geleend was om de uitgekochte collega's te betalen, in gevaar komen. Maar door de oplevering van de nieuwbouw in Vollenhove en de Verzetswijk kan dat door de meer omzet gelukkig opgevangen worden. (...)

De oorzaak van de daling van het melkverbruik is niet alleen de concurrentie, maar het totale landelijk verbruik van de melkconsumptie daalt. Vanuit het Zuivelbureau worden acties voorbereid en uitgevoerd

om die daling tegen te gaan zoals: Joris Driepinter. Melk moet, Melk is Vurrukkulluk, Melk de Witte Motor (...).

In 1973 (...) wordt (gelukkig) met de verkoop van losse melk gestopt. Einde van het "natte" werk, het dagelijks schoonmaken van de melkbussen, een ongemakkelijke en tijdrovende bezigheid. In de grote koelcel van de melkfabriek wordt voor iedere afnemer een aparte ruimte gecreëerd, waar hij zijn voorraad koel kan bewaren. Eind december 1978 wordt ook dat beëindigd. De afnemers worden in de gelegenheid gesteld om met een geringe geldelijke tegemoetkoming van Menken een koelruimte thuis in te richten. Niet iedereen heeft de mogelijkheid om dat te doen. Dat betekent een verder verloop van melkhandelaren. Met de toename van het autoverkeer

geeft de bezorging in het centrum van Zeist moeilijkheden. De klanten op de Slotlaan moeten in de vroege morgenuren bediend worden vanwege parkeerproblemen later op de dag. (...) Er worden steeds strengere hygiënische eisen gesteld voor het vervoer van melk en melkproducten langs de weg. Eén van de eerste maatregelen was de verplichting om de melk en melkproducten af te schermen voor zon- en daglicht. De volgende was, dat melk en melkproducten niet meer boven de 15 °C vervoerd mochten worden; geïsoleerde bestelwagens en aanhangers bleken daar aan te voldoen, maar al gauw werd de temperatuureis verlaagd tot 10 °, weer later tot 7 °. Dan wordt het een kostbare zaak om een vervoermiddel te hebben, dat aan die eis voldoet.

Collega's die omstreeks die tijd de

zaak van de hand gedaan hebben geven als belangrijkste reden op, dat zij in de melkhandel, vanwege de concurrentie, geen toekomst meer zagen. Een enkeling moet stoppen vanwege ziekte of ongeval. Eén is er, die zijn goedlopende zaak opheft omdat hij veel te weinig tijd overhoudt voor zijn gezin.

Begin 1993 krijg ik de mogelijkheid om mijn zaak aan een ander over te doen. 29 juni is de laatste ventdag. Met een prachtige afscheidsreceptie in het restaurant van Camping De Krakeling wordt een 45-jarige "loopbaan" als melkboer afgesloten. Ondanks het dagelijks door weer en wind, met sneeuw en ijs en gladheid in de winter, de wijk af te lopen is 'melkboer' toch een gezond beroep. (...)'

**Utrechtsche
Melkinrichting
Torenlaan 17, Zeist
(jaartal onbekend).**

COLLECTIE
FAMILIE VERBOOM

Rudi Karl Albert Beeskow - redder van levens

Rutger Loenen

Rudi Karl
Albert Beeskow.
FOTO D. BREUNESSE

Dit spannende oorlogsverhaal is een van de laatste publicaties van Rutger Loenen (1935-2012), die we kunnen beschouwen als 'de historicus van Austerlitz'. De hier beschreven spectaculaire bevrijding van tien joden uit het politiebureau van Zeist is mede geslaagd

door de rol die Rudi Beeskow, een gedeserteerde Duitse soldaat, daarbij speelde. Duitsers die verzet pleegden waren zeldzaam. Helaas kreeg zijn heldendaad pas laat erkenning.
Jan Peter van 't Sant

Het is 23 januari 1945. De Tweede Wereldoorlog is nog in volle gang, het is hartje Hongerwinter. Kou, voedseltekort, armoede en angst domineren het leven van vrijwel iedereen. Het is vooral de angst die het leven van de weinige nog overgebleven joden totaal beheerst. Zullen ze lang genoeg leven om het einde van deze afschuwelijke

periode nog te beleven? Of moeten ze de weg gaan die al zo velen van hen hebben moeten afleggen? De weg naar een gruwelijke einde.

Die angst is wurgend, ook voor de aanvankelijk ondergedoken, maar inmiddels opgepakte joden in de cellen 9, 10 en 11 van het Zeister politiebureau. Ieder moment kan hun

einde komen. En als ze dan in de vroege ochtend van die 23^e januari een vrachtauto voor het bureau horen stoppen, gevolgd door het dreunen van zware laarzen en het door het gebouw weergalmen van Duitse commando's, weten ze: dit betekent het begin van het einde. De wachtcommandant, op de hoogte van het feit dat de tien joden die dag afge-

voerd zullen worden, haast zich de Duitse bevelen uit te voeren. De cellen moeten open en de rillende gevangenen worden letterlijk vanonder hun dekens weggetrapt. Vooral de leider, een betrekkelijk kleine Duitse soldaat, schreeuwt en scheldt bovenmatig, slaat en schopt en dwingt de gevangenen in grote haast de vrachtwagen in. Hij ondertekent het afgiftebewijs voor de wachtcommandant en binnen zeven minuten scheuren ze weg met hun "buit". Waarheen? Kamp Amersfoort? Nee, daar lijkt het niet op, want de wagen volgt de Arnhemse Bovenweg richting Driebergen. Bij de Breullaan wordt plotseling gestopt en de joden denken hier geëxecuteerd te zullen worden. Maar ... die kleine Duitser blijkt een persoonsverwisseling ondergaan te hebben: hij is de vriendelijkheid zelf. Op zijn aanwijzingen duiken er diverse Nederlanders op uit de bosjes, die vertellen dat de gevangenen vrij zijn!

Er moet zich een gigantische ontlasting bij de joden hebben voorgedaan: vrij in plaats van geëxecuteerd. Ze zullen het niet aanstonds voor waar hebben aangenomen, maar het was dat wel! Wie was toch die Duitser, die zich als een kameleon gedroeg die ochtend?

Rudi Karl Albert Beeskow was zijn naam. Geboren op 31 januari 1921 in het (toen) Duitse Stettin, tegenwoordig het Poolse Szczecin. De dienstplichtige Rudi wordt in juli 1940, als telegrafist op de ver-

keerstoren van vliegbasis Soesterberg te werk gesteld. De Duitse bombardementen op Engeland zijn al begonnen. Soms moet hij met zo'n vlucht mee, maar hij verfoeit de oorlog en wil graag in contact komen met het prille Nederlandse verzet. Hoe leg je dat aan?

Hij tankt regelmatig benzine bij het tramstation in Zeist. Daar ontmoet hij dikwijls de eigenaar, Jan Blonk. Heel voorzichtig tast Rudi diens "houding" af. Blonk begrijpt wel wat die man wil, maar durft er niet op in te gaan. Helaas wordt Rudi overgeplaatst naar het oosten van Duitsland, waar hij hevig naar Nederland terug verlangt. Na enkele weken ziet hij kans zich aan te sluiten bij een legeronderdeel dat naar Amsterdam vertrekt. Het is dan intussen 1942 geworden. Het jaar daarop werkt hij vooral langs de Nederlandse kust, maar probeert de contacten met zijn kennissen in Soesterberg en Zeist in stand te houden.

Helaas wordt hij in verband met de dreigende geallieerde invasies overgeplaatst naar Frankrijk, waar hij vooral transporten naar het front moet verzorgen. Als hij op een dag met een lege vrachtwagen op de terugweg is, ziet hij een groep vluchtelingen langs de weg lopen en geeft ze een lift. Dan volgt een aanhouding door *Feldgendarmen*, die meedelen dat de koppen van de vluchtelingen er af gaan. Beeskow richt zijn vuurwapen op deze mannen en schiet vlak achter hen in de grond. Van schrik laten ze hun wapens vallen en slaan op de vlucht.

Hij besluit daarop te deserteren en na veel omzwervingen bereikt hij op 5 september 1944 (Dolle Dinsdag!), een huis in Soest, waar een hem bekend meisje woont.

Opnieuw vervoegt Rudi Beeskow zich bij Jan Blonk in Zeist, die nu wat opener is en hem onderdak verschaft. Omdat hij geen geldige papieren meer heeft, blijf de Duitser

**Politiebureau Zeist,
gebouwd in 1941.**

FOTO JAN PETER VAN 'T SANT

Seijst
2021
III-90

in zijn uniform rondlopen: dat geeft meer bescherming.

Er is bij de ondergrondse grote behoefte aan fietsen en op zijn gemak gaat Beeskow er iedere dag één halen op vliegveld Soesterberg. Maar bij de zevende fiets wordt hij opgemerkt door een luitenant. Die roept hem binnen en vertelt dat het weliswaar niet zo'n zwaar vergrijp is, maar de fiets moet wel aan het einde van de middag terugbezorgd worden. Dat wordt uiteraard beloofd, maar nauwelijks heeft Beeskow de deur achter zich gesloten of hij hoort de luitenant de telefoon pakken en ja hoor: onderweg naar Soest staan Duitsers hem op te wachten. Gelukkig ziet Beeskow hen eerder en via bospaadjes komt hij op een adres terecht waar hij een paar uur mag schuilen.

Het wordt januari 1945. In Driebergen wordt aangebeld bij het adres van Machiel Edelman, een ondergedoken medewerker van de LO (Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers). De bewoners schrikken. Maar er staat iemand op de stoep die dringend hulp nodig heeft. Het is een jood die vertelt dat tien lotgenoten, waaronder zijn vrouw en twee zoons, zijn opgepakt en in Zeist op het politiebureau vastzitten. Koortsachtig beraad tussen verschillende verzetsgroepen volgt. Het hoofd van de verzetsgroep in Zeist, Piet van der Top, geeft opdracht dat getracht moet worden de gevangenen te bevrijden. Maar dat

moet dan in volstrekte anonimiteit gebeuren. De naam van een Duitse deserteur valt: Rudi Beeskow. Men benadert hem en ja, dit is een kolfje naar zijn hand. Eindelijk kan hij iets echt waardevols doen! Wel spreekt hij de hoop uit dat hij na de bevrijding als vrij man in ons land kan blijven. (...) De overval lukt en de joden worden bevrijd.

Beeskow is daarna niet meer te stuiten. Hij werkt voortdurend voor de ondergrondse, dikwijls ook gewoon overdag. In Duits uniform loopt hij naast paard en wagen en vervoert van alles (...). Tegelijkertijd geeft hij zijn ogen goed de kost en verzamelt zo voor het verzet allerlei waardevolle informatie over de Duitsers.

Dan komt de bevrijding. Beeskow wordt opgepakt, maar dank zij zijn band met het verzet ook weer snel vrijgelaten. (...)

Echt werk vinden lukt hem totaal niet. Enkele karweitjes houden hem in leven, maar meer ook niet. Een Duitser voor je laten werken? "Kom nou!" Het duurt nog acht jaar voordat hij als buschauffeur bij de NBM in dienst kan treden, dankzij de bemiddeling van een voormalig verzetsleider. Graag wil Beeskow Nederlander worden. Dat kan, als hij eerst wel even f 800 wil neertellen. Dat heeft hij niet en als Beeskow het jaren later wel kan betalen, zeggen zijn principes dat hij op die manier geen Nederlands staatsburger wenst te worden. Het duurt nog tot 1973

voordat hij genaturaliseerd wordt en dan nog eens negen jaar, tot 1982, voordat hij het Verzetshedenkingskruis krijgt opgespeld. 37 jaar na dato!

Zoiets wordt natuurlijk plechtig vormgegeven; leest u in welke bewoordingen Beeskow Nederlander wordt verklaard:

"(...) WIJ JULIANA, BIJ DE GRATIE GODS, KONINGIN DER NEDERLANDEN, PRINSES VAN ORANJE-NASSAU, ENZ., ENZ., ENZ.

Allen, die deze zullen zien of horen lezen, saluut! doen te weten:

Alzo Wij in overweging genomen hebben, dat er aanleiding is tot naturalisatie van *Beeskow, Rudi Karl Albert* en 26 anderen, waartoe aan Ons verzoek is gedaan, met overlegging, voor zoveel nodig, van de bewijsstukken bedoeld in artikel 3 van de wet op het Nederlandschap en het ingezetenschap (Stb. 1892, 268); Zo is het, dat Wij, de Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

Artikel 1. Het Nederlandschap wordt bij deze verleend aan:

1. *Beeskow, Rudi Karl Albert*, geboren te Szczecin (Polen) 31 januari 1921, wonende te Austerlitz, gemeente Zeist, provincie Utrecht (...)."

Geen enkel plechtig woord over het treurige feit dat het zó lang moest duren ...

We laten Beeskow in eigen woorden nog een keer zijn belevenissen op het politiebureau vertellen:

“In september 1944 ben ik uit het Duitse leger gedeserteerd. Ik wilde al eerder weg, maar durfde niet uit angst dat ze mijn familie kwaad zouden doen. In Zeist had ik een vriend wonen, Jan Blonk, die ik had leren kennen toen ik in Soesterberg gelegerd was. Jan wist dat ik geen Hitlerman was en bood mij onderdak aan bij hem thuis.

Jan was als KP'er [lid van een knokploeg van de LO] actief in Zeist en zo rolde ik er ook in. In het begin stonden ze erg wantrouwend tegenover mij. Ik moest het verzet laten zien wat ik waard was. De gelegenheid daarvoor kwam in januari 1945, toen vanuit het politiebureau het bericht kwam dat joodse mensen tijdens een razzia waren opgepakt en op het politiebureau werden vastgehouden. Zij zouden op 23 januari om zeven uur door de “Sicherheidsdienst” [inlichtingendienst van de Duitsers] worden opgehaald. KP'ers werkten een plan uit om die mensen te bevrijden voordat ze op transport gesteld zouden worden. De officiële papieren die nodig waren om de joden op te halen, werden vervalst. De avond voor de overval moest ik samen met een KP'er het officiële transport bestuderen en

nabootsen. De volgende morgen reden we om een uur of zes met een Duitse legervrachtwagen naar het politiebureau. Ik had een Duits uniform aan en mijn maat het uniform van de Nederlandse Staatspolitie. Toen we beiden in het politiebureau waren, overhandigde ik de papieren aan de wachtmeester en snauwde en schreeuwde: “Ik kom de tien joden halen, schnell, schnell!” Ik had in het Duitse leger wel geleerd hard te zijn. De wachtmeester schrok zich wezenloos en liep met ons naar de cellen op de eerste verdieping. Ik joeg die joodse gevangenen eruit en schopte ze de trap af. Ik was er hard mee om het er zo echt mogelijk te laten uitzien. Buiten stond de vrachtauto klaar. We gaven de gevangenen een zetje de auto in en we reden weg. Overal langs de weg stonden KP'ers te seinen dat de kust veilig was. Op de Arnhemse Bovenweg / hoek Breullaan werd gestopt. Toen pas vertelden we de joden dat ze vrij waren. Ze hingen meteen om onze nek en waren de hemel te rijk. Ze werden allen opgevangen door LO/KP'ers uit Driebergen.” (©Anne Frank Stichting, *Sporen van de Oorlog*, (Den Haag 1999))

De tien bevrijde joodse gevangenen hebben de oorlog overleefd. Voor Rudi Beeskow was het veiliger op een adres in Soest onder te duiken. Opmerkelijk is dat het officiële politierapport geen melding maakt van deze bevrijdingsactie. De betrokken wachtmeester werd verhoord, maar er volgden geen vergeldingsmaat-

regelen. Waarschijnlijk schaamden de Duitse autoriteiten zich over het voorval.

Tot zo ver zijn relaas.

Uit zijn ondergrondse contacten heeft Beeskow vriendschappen overgehouden die levenslang bleken te duren.

Beeskow heeft op latere leeftijd het geluk in Austerlitz gevonden. Samen met zijn partner genoot hij daar van het leven.

Aan dat genieten kwam een einde toen zijn partner overleed. Beeskow belandde in Den Dolder, eenzaam en depressief. Hij was dikwijls op de Begraafplaats Austerlitz te vinden, bij het graf van zijn geliefde. Ik ontmoette hem daar in mijn toenmalige functie van assistent-beheerder van de Begraafplaats: een zeer vriendelijk, bescheiden maar ook vereenzaamd mens. Gelukkig bood de plaatselijke slager Noordam hem in zijn snackbar regelmatig een warme hap aan en ook bij de kinderen kon hij altijd terecht; aan dit medeleven warmde Beeskow zich letterlijk en figuurlijk!

Na zijn overlijden is Rudi Karl Albert Beeskow in Austerlitz begraven, op 16 april 2004.'

**Herdenkingssteentjes
voor P. van den Top
(l.), verantwoordelijke
voor de actie, Rudi
Beeskow (m.) en de 10
bevrijde joden (r.).**

FOTO JAN PETER VAN 'T SANT

**Herdenkingssteentje
voor Beeskow.**

FOTO JAN PETER VAN 'T SANT

Het sleutelmandje van mijn grootmoeder

Louki F.E. Eschauzier-van den Bosch

Huwelijksfoto van de grootouders van de auteur (1906).

COLLECTIE L.F.E. ESCHAUZIER-VAN DEN BOSCH

Dit artikel geeft een goed idee van de bezigheden van de vrouw des huizes op een buitenplaats aan het begin van de vorige eeuw. Ze was niet alleen manager -zouden we nu zeggen- van een bedrijf met flink wat personeel (huishoudelijke staf en tuinlieden), maar ze onderhield ook de contacten met de uitgebreide

familie en deed vaak ook nog vrijwilligerswerk. De 'samenvatting' van al dat werk was te vinden in haar onmisbare attribuut: 'het sleutelmandje'. Die naam is enigszins misleidend, want u zult lezen dat er niet alleen sleutels in zaten!

Jan Peter van 't Sant

Mijn grootmoeder was Louise Ernestine de Beaufort, dochter van J.F. de Beaufort en A.M.E.L. Huydecoper. Ze werd geboren 18 augustus 1879 en overleed in 1960. Zij was de oudste van vijf meisjes en één jongen. Ze woonde afwisselend op het Molenbosch in Zeist en op de Nieuwe Gracht in Utrecht, de stad waar haar vader wethouder was. Vooral de zomers waren voor het Molenbosch bestemd, in de winter ging men graag naar toneel en concerten in Utrecht. Vroeg in haar jeugd had ze al afscheid moeten nemen van twee broertjes en ook haar moeder overleed vroeg. Grootmoeder was toen nog net geen 10 jaar. Als oudste voelde ze zich verantwoordelijk voor de kleintjes, die nauwelijks een herinnering hadden aan hun moeder. Gelukkig nam haar grootmoeder Huydecoper die op Wulperhorst woonde een belangrijke plaats in in het leven van deze kinderen. Ook de zuster en zwager van hun vader, de Van Heemstra's van huize Doorn gaven veel steun. Met de verdere familie (...) waren er goede banden. Op 25 juni 1906 trouwde mijn grootmoeder in Zeist met haar neef Jan Karel Hendrik de Beaufort (1879-1962), één van de elf kinderen van Laanzicht in Woudenberg. Wachtende op een burgemeesterspost (1913-1947: Leusden en Stoutenburg) begonnen ze hun huwelijk in Amersfoort en daar werd een begin gemaakt met de inhoud van het sleutelmandje!

De eerste tijd van het bestaan van

het sleutelmandje zal het nog niet zo vol hebben gezeten als op de foto, het huishouden was natuurlijk vooral gericht op het nageslacht, wat niet lang op zich liet wachten. Hun eerste dochttertje overleed helaas en in 1913 werd mijn moeder als laatste van de zes kinderen geboren. Het personeel was nog niet zo uitgebreid als later, een keukenmeisje en twee binnenmeisjes en natuurlijk iemand voor de tuin. Voor en tijdens de geboorten zal er zeker een zuster zijn geweest. Ze woonden in de stad en zaten dus dicht bij de benodigde bronnen voor de dagelijkse behoeften. Zo vond ik een lijstje voor de bakker met vele adressen van dierbare gezinnen, voornamelijk familie, die voorzien moesten worden van muisjes bij de blijde gebeurtenissen, die elkaar redelijk snel opvolgden, maar ook thuis moesten muisjes worden afgeleverd en niet alleen voor het gezin, maar ook voor de keuken. Dat lijstje vond natuurlijk een plek in het mandje, evenals de lijst met eindejaarsfooien, voor de "aschvrouw", de lantaarnopsteker, de postbesteller, enz., wel 20 namen stonden erop.

Als je net getrouwd was en nieuw was komen wonen moest je natuurlijk de nodige visites afleggen en er was dus ook een lijst van de reeds afgelegde en nog af te leggen visites. De houders voor beantwoorde en onbeantwoorde brieven (...) zaten in het sleutelmandje, naast de vulpen en potlood, gommetje, de dagagenda, de leesbril in zijn bril-

lenhuis en het zakdoekje met kanten hoekje, de sleutels van de provisiekamer, van koffers en etuis. Vanzelfsprekend had mijn grootvader de huissleutel. (...)

Pas toen mijn grootouders in 1918 op het landgoed Leusderend in Leusden gingen wonen en grootmoeder, om zo te zeggen, aan het hoofd kwam te staan van een 'kleine onderneming' groeide de inhoud van het sleutelmandje gestaag. Het personeel was inmiddels uitgegroeid tot zo'n man of tien en dat vroeg een hele organisatie.

In huis een keukenmeisje en twee binnenmeisjes, een chauffeur/koetsier/huisknecht en twee "juffies", één voor de drie oudsten en één voor de twee kleintjes. Iets later was een van beide juffies een buitenlandse, afwisselend een Engels-, Frans- of Duitstalige. (...)

Buiten waren ook zo'n man of vier à vijf bezig. Omdat de moestuin en de boomgaard voorzagen in het grootste deel van de fruit- en groentebehoefte was het beheer daarvan arbeidsintensief. In elk seizoen waren er de passende groentes, ook asperges en artisjokken werden geteeld, evenals perziken en ander zacht fruit. In de kas stond een vijgenboom en kon men druiven oogsten. Dit alles vroeg kennis en zorg. (...) De bloementuin was royaal en iedere week zorgden de tuinlieden voor de bloemen die mijn grootmoeder wel of niet met haar dochters schikte in de vele vazen. Het was een huis

Het sleutelmandje.

COLLECTIE L.F.E. ESCHAU-
ZIER-VAN DEN BOSCH

met grote kamers dus de boeketten waren navenant.

Iedere maandag kwam de tuinbaas met mijn grootmoeder overleggen wat er was in de tuin en wat ze daarvan kon gebruiken. Soms moesten grote hoeveelheden tegelijk geoogst worden en dat moest dan, afhankelijk van wat het was, geweekt of ingelegd worden. Soms was het keukenmeisje bij die bespreking om te overleggen op welk moment het het beste uit zou komen dat de extra's werden aangevoerd (...). Was de tuinbaas weer vertrokken dan werden de menu's van de komende week met het keukenmeisje overlegd, of de verse groente voldoende was of dat er van de week gebruik moest worden gemaakt en/of de provisiekast moest worden aangesproken.

Vroeg in de ochtend had de chauffeur/huisknecht na het openen van alle luiken al het houtgestookte fornuis aangemaakt. Het nam enige tijd voor daar op gekookt kon worden, water voor de koffie werd vaak vast gekookt op een petroleumstel.

Na deze besprekingen ging mijn grootmoeder met het sleutelmandje naar beneden en samen met het keukenmeisje inspecteerde ze de provisiekast en zo nodig werd het boekje van de kruidenier gepakt (uit het sleutelmandje) om te worden aangevuld. In de gemeente van mijn grootvader was zowel een katholieke als een protestantse buurtschap met eigen leveranciers. Iedere maand werd daarom van leverancier gewisseld, dus een dubbele hoeveel-

heid boekjes, van de kruideniers, de slagers en de bakkers.

(...) Er waren ook andere lijstjes, zoals bijvoorbeeld voor de thee. Die werd meestal besteld bij armlastige weduwen (...) die door deze verkoop iets konden bijverdienen. Linnengoed werd besteld bij de fabriek, dus voorbeeldstalen zaten in het mandje om besproken te worden met degene die naast mijn grootmoeder zorg droeg voor de linnenkast. Voor de chauffeur was er ook een lijstje, hij ging naar de bakker en haalde melk als hij mijn grootvader naar het gemeentehuis had gebracht of deed boodschappen in Amersfoort. Ook reed hij zo nodig mijn grootmoeder, die er trouwens niet voor terugdeinsde om voor een bezoekje op de fiets naar Woudenberg of naar het Molenbosch te rijden.

Grootmoeders (...) zakmemorandum (...) had een vaste plaats in haar mandje. (...) Daaruit zijn nu nog haar vele bezigheden en belang-

rijke gebeurtenissen te volgen. Vaak zette ze opmerkingen over het weer erin (...). Allemaal in het Frans, de taal waarin ze zich als meisje ook schriftelijk had leren uitdrukken en misschien ook wel om alles wat er in geschreven werd voor een kleine kring te behouden. Het was echt een agenda, de vergaderdata van bijvoorbeeld het Diaconessenziekenhuis, Kinderzorg en het Groene Kruis en andere bemoeienissen van haar, zoals zondagsschool en meisjesvereniging werden er in opgetekend. Als vrouw van de burgemeester werd er natuurlijk het nodige van haar verwacht.

Wat opvalt zijn de losse papiertjes in die agenda's. Vaak zijn het tafelschikkingen van dinertjes ter ere van een speciale gelegenheid of zomaar voor de gezelligheid en dan zit men toch al gauw met een man of twintig aan tafel, vijf gangen was heel gewoon. Over het in kaart brengen van die tafelschikking kreeg ik onlangs van mijn oom Ludo, zoon van de broer van mijn grootmoeder de volgende

reactie: *“Ooit heb ik naast je grootmoeder gezeten op het Molenbosch, ik weet niet meer ter ere van welk huwelijk. Daarbij vertrouwde ze me toe dat ze alle namen van de aanwezigen zou noteren. Ik wist niet uit wat voor traditie dat bij haar voortkwam maar nu wel. Wat heeft haar generatie toch door dineren, logeren en fietsen een familieband gevormd. Wat een andere tijd dan nu. Gelukkig ben jij een naaait van die traditie.”*

Ook was er het jachtschema! Mijn grootvader ging in de jachtijd wel een paar keer per week jagen en als hij gastheer was moest er ook door hem vaak voor het eten gezorgd worden. Dat deed de keuken in overleg met grootmoeder en dan werden manden met zilver en tafellakens klaargemaakt. Zelfs voor een eenvoudige ovenschotel moest er met damast gedekt worden! Ook een zilverdoek ging mee want het zilver moest toch even worden opgewreven voor het op de tafel werd gelegd.

Verder was er het boekje met aantekeningen wat ze haar gasten de vorige keer had voorgezet. Voor grote diners kwam er extra versterking in de keuken. Grootmoeder kwam uit een gezin van zes en grootvader uit een gezin van elf; niet iedereen kon op de verjaarsdiners komen, maar een aantal tussen de 24 en 30 personen was niet ongewoon, de eetkamer kon het hebben.

Voor het dekken van de tafel kwam Geertje. (...) Als we goed naar haar luisterden mochten we vooral kijken,

maar zo nu en dan ook een beetje helpen. Eerst werd het tafellaken neergelegd met een van de binnemeisjes, heel nauwkeurig met de middenvouw precies in het midden. Dan werden de stoelen neergezet, want een bord eenmaal neergezet kon je niet meer verplaatsen, er zouden dan moeten te zien zijn in het damast.

Langzaam vulde de tafel zich, wat kwam er veel voor de dag. Iedereen kreeg een vingerkom, van die mooie blauwe en daaronder lag een doily (napperon of dekservet) met mooie borduursels, door verschillende tantes gemaakt. Voor het zilver op tafel werd gelegd werd het nog even opgewreven om de laatste vingers te verwijderen. (De dag tevoren hadden wij kinderen al in het onderhuis bij de oude jachtoppasser gezeten die geregeld zilver kwam poetsen. Het was altijd genieten van zijn verhalen). Ook het glaswerk werd nog even tegen het licht gehouden en schoongepoetst. (...)

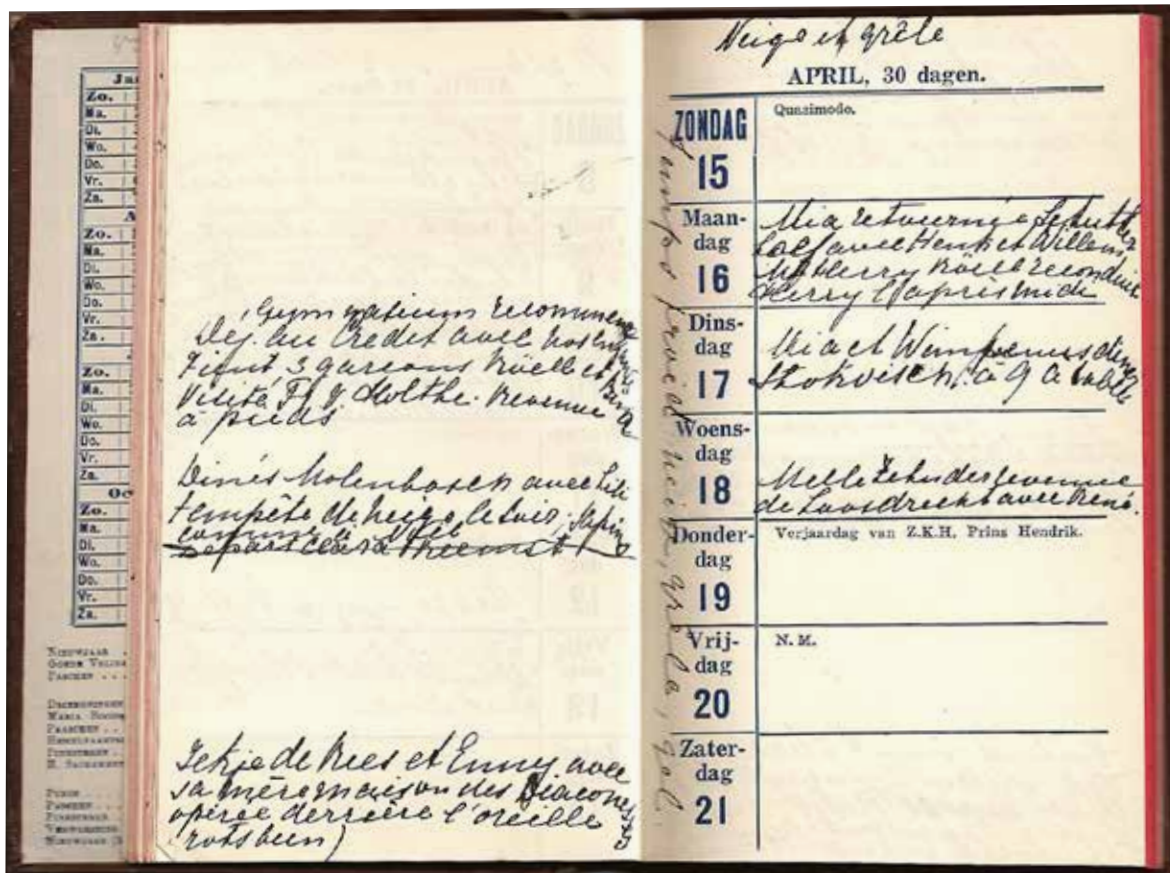
Wat een afstanden werden er gelopen en wat waren de schalen zwaar. De chauffeurs (...) die sommige van de gasten hadden gebracht, hadden nu hun livrei aangetrokken en dienden aan tafel. Ze hadden al vaak samengewerkt bij de diverse diners in de diverse huizen en waren reuze op elkaar ingespeeld. Er moest wel met enige snelheid worden gehandeld, want de keuken was in het onderhuis en je wilde het eten toch niet koud op de borden hebben.

De “day after” was het de beurt aan

de was! Al die tafellakens van vijf of zes meter lang met de servetten van 90 x 120 cm moesten eerst geweekt worden, vervolgens gewassen en gedroogd om daarna gelijkmatig te worden ingevocht, gerekt en gevouwen en tenslotte gemangeld te worden. Als de wasvrouw, meestal geholpen door het dagmeisje, klaar was moest het gerekte en gevouwen damast zonder plooitjes om de rollen van de mangel gerold worden. Dat was een heel karwei. Om het damast ging dan nog weer een linnen doek ter bescherming, maar ook daar mochten geen plooitjes in, want dat zou te zien zijn in het damast! De chauffeur draaide meestal aan de mangel, zware arbeid. Na het mangelen werd het wasgoed gevouwen op tafel gelegd, het moest geheel droog zijn voor het voor de laatste behandeling in de pers gelegd kon worden. Als de tafellakens na al deze behandelingen weer in de kast lagen dan glansden ze je tegemoet, een lust voor het oog, zelfs met een stoomstrijkijzer krijg je niet dat resultaat.

Elk soort linnengoed had zijn eigen vouwen, aan het aantal vouwen van het tafellaken kon je zien hoe lang het was. Al het linnengoed was gemerkt. Met wit het damast en de mooie lakens en met rood het gebruikslinnengoed. (...)

Het damast kende veel patronen (...): bloemenslinger, eikenblad en jachttafel. Halfinnen tafellakens met blokpatronen, blokjes op strepen en ster met of zonder franje. Verder nog ontbijttafellakens voor-

De agenda van grootmoeder.
 COLLECTIE L.F.E. ESCHAU-
 ZIER-VAN DEN BOSCH

**Menu voor een diner
op 13 juli 1938.**

COLLECTIE L.F.E. ESCHAU-
ZIER-VAN DEN BOSCH

zien van ster-, moes- en wijngaardbladpatroon met vingerdoekjes. Verder worden genoemd: kopjesdoeken, pannendoeken, gekeperde doeken voor zilver, linnen doeken voor glazen, messendoekjes, oliedoeken, lampenglazendoeken, wrijfdoeken en stofdoeken (...)! Voor het gebruik in de slaapkamer waren nog komdoeken, potdoeken en linnen glazendoeken. Het beddengoed werd thuis gemaakt. Er werd 270 el linnen gebruikt voor lakens en 88 el voor slopen. Het personeel kreeg graslinnen lakens, aan de rol besteld. Dat moest dus allemaal in orde gemaakt worden, een deel natuurlijk door het

linnenmeisje maar kennelijk ontkwam mijn moeder niet geheel aan deze arbeid, want ze schrijft: "Moeder was gewoon haar nieuwe linnengoed ongezoomd te bestellen, en vond het dan zo'n goede oefening voor mijn zuster en mij deze doeken te zomen." (...)

Kortom, we kunnen een huishouden op een buitenplaats in die tijd toch wel zien als een kleine onderneming, waarbij de vrouw des huizes de bezielende kracht was. Door de aanwezigheid van personeel hoefde ze misschien zelf niet veel te doen maar moest wel coördineren en daarom zie ik het sleutelmandje als

de voorloper van de organizer, met dat verschil dat ik kan putten uit haar aantekeningen en ik heb niet de indruk dat dat in de toekomst ook nog zal kunnen met alle digitale instrumenten.'

